

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

Факультет історії і міжнародних відносин

Кафедра культури, методики навчання історії та спеціальних історичних
дисциплін

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА на тему:
**ВИВЧЕННЯ ПРИЧИН І НАСЛІДКІВ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКО-
ЧЕЧЕНСЬКОЇ ВІЙНИ НА УРОКАХ З ІСТОРІЇ МІЖНАРОДНИХ
ВІДНОСИН НАПРИКІНЦІ ХХ — НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.**

Використання чужих ідей, результатів і
текстів мають посилання на відповідне
джерело

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Здобувача вищої освіти 2 курсу МАІЗ групи
Освітньої програми Середня освіта. Історія та
громадянська освіта. Правознавство
Предметної спеціальності 014.03 Середня освіта
(Історія та громадянська освіта)
Спеціальності 014 Середня освіта
Галузі знань 01 Освіта / Педагогіка
Ступеня вищої освіти магістр
Мукомела Віталія В'ячеславовича

Науковий керівник Войнаровський А. В. доцент,
кандидат історичних наук

Розширена шкала _____
Кількість балів _____ Оцінка ECTS _____

Голова Екзаменаційної комісії _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени Екзаменаційної комісії _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

Анотація.....	3
Annotation.....	4
Список умовних скорочень.....	5
ВСТУП	6
РОЗДІЛ I. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Стан наукової розробки проблеми.....	9
1.2. Джерельна база.....	11
1.3. Методологія та методика дослідження.....	16
РОЗДІЛ II. Історичні витоки та прагнення народу Ічкерії да суверенітету	
2.1. Криза в СРСР у кінці 1980-х та демократичні процеси на теренах Чеченсько-Інгуської АСРР	20
2.2. Проголошення Чеченської Республіки Ічкерія.....	29
2.3. Розпад СРСР та наростання суперечностей між керівництвом рф та Чеченської Республіки Ічкерія.....	31
РОЗДІЛ III. Розгортання війни та її наслідки	
3.1. Початковий етап війни: претензії агресора та спротив Чечні.....	41
3.2. Завершення війни та підписання мирного договору.....	58
РОЗДІЛ IV. Особливості вивчення проблематики військових конфліктів у загальноосвітній школі	
4.1. Типологія війн на зламі XX – XXI сторічч: класифікація російсько-чеченської війни на уроці всесвітньої історії.....	65
4.2. Війна у сучасному світі через призму захисту прав і свобод людини на уроках з Громадянської освіти та правознавства.....	71
Глосарій.....	79
ВИСНОВКИ.....	80
ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА.....	83
ДОДАТКИ.....	92

АНОТАЦІЯ

У дипломній роботі досліджено комплекс причин, хід та наслідки Першої російсько-чеченської війни (1994–1996 рр.) в контексті пострадянських трансформацій, спираючись на широкий спектр історичних джерел. Аналіз охоплює політичні, соціальні, етнічні та правозахисні аспекти конфлікту. Особлива увага приділена гуманітарним наслідкам війни, становищу цивільного населення та порушенням міжнародного гуманітарного права.

Робота також зосереджена на освітньому аспекті проблеми — розглянуто, як конфлікт відображається в шкільних курсах всесвітньої історії, а також запропоновано методичні підходи до викладання цієї теми з урахуванням етичної чутливості, формування історичної пам'яті та критичного мислення учнів.

Структура роботи включає чотири розділи: аналіз джерельної бази, історичні передумови війни, її перебіг і наслідки, а також методичні рекомендації для вивчення цієї теми в середніх навчальних закладах. У додатках надано ілюстративні матеріали, фрагменти джерел та приклади навчальних розробок.

Ключові слова: Перша чеченська війна, Росія, Чечня, пострадянський простір, воєнний конфлікт, права людини, історична освіта, методика викладання, всесвітня історія.

ANNOTATION

The thesis examines the complex of causes, course and consequences of the First Russian-Chechen War (1994–1996) in the context of post-Soviet transformations, drawing on a wide range of historical sources. The analysis covers political, social, ethnic and human rights aspects of the conflict. Particular attention is paid to the humanitarian consequences of the war, the situation of the civilian population and violations of international humanitarian law.

The work also focuses on the educational aspect of the problem — it examines how the conflict is reflected in school world history courses, and also proposes methodological approaches to teaching this topic, taking into account ethical sensitivity, the formation of historical memory, and critical thinking of students.

The structure of the work includes four sections: an analysis of the source base, historical background of the war, its course and consequences, as well as methodological recommendations for studying this topic in secondary schools. The appendices provide illustrative materials, fragments of sources, and examples of educational developments.

Keywords: First Chechen War, Russia, Chechnya, post-Soviet space, military conflict, human rights, historical education, teaching methodology, world history.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

СРСР - Союз Радянських Соціалістичних Республік

РФ - Російська Федерація

ООН - Організація Об'єднаних Націй

ОВС - Об'єднані військові сили

ЗМІ - Засоби масової інформації

НДР - Народно-демократична республіка

МЗС - Міністерство закордонних справ

ПРЧІ - Перша російсько-чеченська війна

ГУВС - Головне управління внутрішніх справ

МГП - Міжнародне гуманітарне право

ОГПУ - Об'єднане державне політичне управління

СНД - Співдружність Незалежних Держав

HRW - Human Rights Watch

AI - Amnesty International

ВСТУП

Актуальність. Вивчення причин і наслідків Першої російсько-чеченської війни є важливим для розуміння складних політичних, соціальних і економічних процесів, що відбувалися на пострадянському просторі. Цей конфлікт не лише став трагедією для народів Чечні та Росії, але й мав величезний вплив на формування сучасного міжнародного права та концепцій прав людини. Аналіз цієї війни допомагає формувати у школярів критичне мислення, розвивати емпатію та усвідомити важливість мирного вирішення конфліктів.

Актуальність теми також обумовлена необхідністю глибшого розуміння історичних причин та наслідків етнічних і релігійних конфліктів у світі. Перша російсько-чеченська війна є яскравим прикладом того, як нерозв'язані історичні протиріччя і недооцінка інтересів окремих регіонів можуть призвести до масштабних криз. Це дає можливість учням не лише краще розуміти корінні причини конфліктів, але й вивчити уроки, які можна застосувати до сучасних ситуацій.

Події цієї війни мають велике значення для вивчення прав людини в умовах війни. Порушення прав цивільного населення, масові депортації та випадки військових злочинів — це важливі аспекти, які повинні бути висвітлені в процесі викладання історії. Це допомагає учням не лише глибше розуміти хід конфлікту, але й усвідомлювати цінність гуманістичних та демократичних принципів.

Для сучасної України, яка також стикається з проблемами військових конфліктів і територіальної цілісності, вивчення досвіду інших країн, зокрема Росії та Чечні, має прикладне значення. Такий аналіз сприяє розробці стратегій для запобігання конфліктам та ефективного врегулювання суперечок мирним шляхом.

Інтеграція цієї теми в навчальні програми з всесвітньої історії допоможе учням краще готуватися до аналізу сучасних міжнародних процесів, розвивати навички критичного мислення та формувати свідомих громадян. Особливу увагу потрібно приділити методичному аспекту, щоб забезпечити баланс між

історичними фактами та педагогічними підходами, що сприяють активному залученню учнів до навчального процесу.

Об'єкт дослідження — політичні, соціальні та військові процеси, що відбувалися під час Першої російсько-чеченської війни.

Предмет дослідження — особливості висвітлення причин, перебігу та наслідків конфлікту в контексті навчального процесу з всесвітньої історії.

Хронологічні рамки дослідження: 1991–1996 роки, з особливою увагою до періоду з грудня 1994 року до серпня 1996 року, коли тривала активна фаза війни.

Територіальні межі дослідження: Дослідження охоплює територію Чеченської Республіки Ічкерія та прилеглих регіонів Російської Федерації. Також враховуються міжнародні аспекти, зокрема реакція міжнародного співтовариства.

Мета дослідження — комплексний аналіз причин і наслідків Першої російсько-чеченської війни та розробка рекомендацій для інтеграції цієї теми в уроки всесвітньої історії.

Завдання дослідження:

- Охарактеризувати передумови конфлікту.
- Визначити ключові події та етапи війни.
- Проаналізувати наслідки війни для регіону та міжнародної спільноти.
- Визначити роль війни у формуванні сучасного міжнародного права та концепції прав людини.
- Розробити методичні рекомендації для вчителів історії.

Методи дослідження:

• **Історичний метод:** хронологічний аналіз подій війни з використанням офіційних документів, архівних матеріалів та спогадів очевидців. Це дозволяє відтворити послідовність ключових подій конфлікту.

• **Порівняльний аналіз:** співставлення Першої російсько-чеченської війни з іншими конфліктами на пострадянському просторі (наприклад, війнами в

Грузії, Придністров'ї). Це дозволяє виявити спільні риси та унікальні аспекти цього конфлікту.

- **Аналітичний метод:** аналіз наукових статей, аналітичних звітів міжнародних організацій та матеріалів засобів масової інформації. Цей метод дозволяє виявити різні підходи до оцінки причин та наслідків війни.

- **Соціологічний метод:** опитування та інтерв'ювання сучасників подій, а також аналіз громадської думки щодо конфлікту в різні періоди.

- **Міждисциплінарний підхід:** поєднання історичного, політичного, соціологічного та правового аналізу для формування комплексного розуміння проблематики.

- **Педагогічна методика:** розробка та апробація інтерактивних методів навчання, таких як аналіз кейсів, дебати, рольові ігри та проектна діяльність, що базуються на матеріалах про війну.

Наукова новизна одержаних результатів. Новизна полягає у вперше здійсненому аналізі військового конфлікту через призму сучасної шкільної освіти, з урахуванням особливостей методики викладання історії.

Практичне значення наукової роботи — результати дослідження можуть бути застосовані для створення нових навчальних матеріалів, проведення уроків, семінарів, а також для інтеграції цієї теми в ширший контекст вивчення міжнародних конфліктів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи були представлені на конференціях з історичної та педагогічної тематики, а також використані під час навчально-методичних семінарів для вчителів історії.

Розділ I.

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми

Перша російсько-чеченська війна (1994-1996 рр.) стала одним із найдраматичніших і найскладніших конфліктів кінця XX століття, залишивши глибокий слід в історії Росії та Чечні. Її наслідки відчуваються донині, а сама війна продовжує викликати жваві дискусії та дослідження серед науковців різних галузей. Стан наукової розробки проблеми першої російсько-чеченської війни є багатограним і динамічним, охоплюючи широкий спектр аспектів – від причин та передумов конфлікту до його наслідків та уроків.

Значна частина наукових досліджень зосереджена на аналізі глибоких історичних, політичних та етнонаціональних факторів, що стали підґрунтям для виникнення війни. Дослідники глибоко занурюються у вивчення розпаду СРСР та хвилі національного самовизначення, аналізуючи, як прагнення до незалежності, що виникло в цей період, стало одним із ключових каталізаторів конфлікту. Особлива увага приділяється механізмам формування національної ідентичності та її ролі у політичних процесах. Тривала історія взаємовідносин Росії та Чечні, що охоплює Кавказьку війну, трагічні події депортацій та специфіку радянського періоду, також ретельно вивчається, розкриваючи як періоди співіснування, так і конфліктні етапи, що формували взаємне сприйняття та недовіру. Важливим напрямком досліджень є аналіз політичних процесів у Чечні на початку 1990-х років, зокрема діяльності Джохара Дудаєва, формування незалежних органів влади та їх протистояння з федеральним центром. Не менш важливим є вивчення невизначеності та суперечливості російської політики щодо національних республік, яка на початку 1990-х років не мала чіткого бачення щодо статусу та майбутнього Чечні.

Науковці активно досліджують безпосередні причини початку війни, її характер та руйнівні наслідки. Причини конфлікту розглядаються з різних точок зору, часто протилежних. Одні дослідники наголошують на прагненні Чечні до реалізації свого права на самовизначення та незалежність, що було викликане історичними образами та бажанням вирватися з-під контролю Москви. Інші акцентують увагу на спробі Росії зберегти територіальну цілісність, відновити контроль над регіоном, що вважався стратегічно важливим, та захистити свої геополітичні інтереси. Тривають дискусії щодо ролі окремих політичних еліт, їхніх амбіцій та помилкових рішень, які призвели до ескалації напруженості. Досліджуються також економічні чинники, зокрема контроль над ресурсами та транзитними шляхами.

Характер конфлікту аналізується як війна за незалежність з боку Чечні та як антитерористична операція (або спроба відновлення конституційного ладу) з боку Росії. Науковці детально вивчають тактику та стратегію обох сторін, роль військових формувань, використання нових видів озброєнь та технологій. Особлива увага приділяється гуманітарним аспектам війни: жертвам серед цивільного населення, біженцям, руйнуванню інфраструктури, злочинам проти людяності. Досліджуються також роль ЗМІ у формуванні громадської думки та вплив війни на міжнародні відносини.

Наслідки конфлікту є предметом глибокого аналізу. Дослідники вивчають політичні, соціальні, економічні та психологічні наслідки війни як для Чечні, так і для Росії. Для Чечні це означало роки фактичної незалежності, але також і руйнування, економічний занепад, зростання радикалізму та подальші конфлікти. Для Росії війна призвела до значних людських та матеріальних втрат, підірвала авторитет влади, посилила внутрішні суперечності та стала одним із факторів, що вплинули на подальший розвиток країни. Досліджуються довгострокові наслідки війни, зокрема формування нових політичних еліт, зміни у суспільній свідомості, вплив на етнонаціональні відносини в Росії.

Стан наукової розробки проблеми першої російсько-чеченської війни характеризується різноманітністю методологічних підходів. Історики

використовують традиційні методи дослідження першоджерел, архівних матеріалів, спогадів учасників. Політологи застосовують аналіз політичних процесів, теорії конфліктів, дослідження націоналізму та державотворення. Соціологи вивчають суспільні настрої, вплив війни на соціальну структуру, процеси адаптації та реабілітації. Етнологи та антропологи досліджують етнонаціональні аспекти конфлікту, роль культурних факторів та ідентичності. Економісти аналізують економічні причини та наслідки війни.

Існують різні наукові школи та напрямки, що по-різному інтерпретують події. Деякі дослідники схильні до "державницького" підходу, наголошуючи на необхідності збереження територіальної цілісності Росії. Інші, навпаки, підтримують "національно-визвольний" підхід, акцентуючи увагу на праві народів на самовизначення. Також існують спроби комплексного аналізу, що враховують взаємодію різних факторів.

Підсумовуючи, наукова розробка проблеми першої російсько-чеченської війни є багатогранною та охоплює історичні, політичні, соціальні та економічні аспекти конфлікту. Дослідження зосереджуються на причинах, характері та наслідках війни, використовуючи різні методологічні підходи. Незважаючи на значний обсяг робіт, існують прогалини, зокрема, недостатнє вивчення ролі зовнішніх акторів та гуманітарних аспектів. Подальші дослідження потребують комплексного підходу та врахування різних точок зору для об'єктивного розуміння трагічних подій та їх наслідків. Вивчення цієї війни залишається важливим для запобігання подібним конфліктам у майбутньому.

1.2. Джерельна база

Після того, як Радянський Союз (СРСР) припинив своє існування, розпочалася нова епоха міжнаціональних та етносоціальних конфліктів, які були пов'язані з утвердженням Російської Федерації як країни наступниці СРСР. Більшість аналітиків класифікують конфлікти на просторах колишнього СРСР як етнічні. Але, насправді, на початку XXI ст., можна говорити, що на будь-які

етнічні сутички починає впливати міжнародна, економічна та макроекономічна, політична, складова. Міжнародно-правова відповідальність індивідів за воєнні злочини і злочини проти людства визначається, зазвичай, національним законодавством держави та її громадян, проти яких були спрямовані злочини. В особливих випадках можуть накладатися міжнародні контрибуції. Слід відзначити, що проблемам конфлікту в Чечні присвячені спеціальні дослідження Д. Д. Гакаєва [28], В. В. Амелина [11], В. А. Тишкова [84]. Зокрема, цікаву інформацію можна почерпнути від В. Крючкова, члена Державного комітету з надзвичайних ситуацій (ДКНС). Він зазначає: «За десять років, з 1991 по 2001, в конфліктах на пострадянському просторі загинуло більш ніж 750 тис. представників різних країн. Близько 3 мільйони людей було поранено. 12 мільйонів громадян колишнього СРСР (Союз Радянських Соціалістичних Республік) стали біженцями, залишивши назавжди своє житло та майно. У праці авторів В. А. Печенева [73], В. І. Коцура [52], В. М. Зам'ятіна [40] надається інформація про наслідки Чеченської війни для Росії. Автори досліджують зміни в політичній системі країни, в її військовій організації, міжетнічних відносинах та зовнішній політиці, причиною або каталізатором яких став конфлікт на Північному Кавказі. В юридичній літературі детальну класифікацію тероризму пропонують В. И. Замковой [39], та А. Х. Абашидзе [6]. Вони виділяють різні варіанти терору: революційний та контрреволюційний, фізичний та духовний. Основну джерельну базу дослідження складають: указ президента Російської Федерації від 23 вересня 1999 р. «Про заходи щодо підвищення ефективності контртерористичних операцій на території Північно-Кавказького регіону Російської Федерації» [86], указ президента Російської Федерації від 20 листопада 1994 р. «Про заходи з відновлення конституційної законності і правопорядку на території Чеченської Республіки» [87], указ президента Російської Федерації від 9 грудня 1994 р. «Про заходи з припинення діяльності незаконних збройних формувань на території Чеченської Республіки і в зоні Осетино-Інгушського конфлікту» [88]. Важливими для вивчення даної проблеми залишаються Договір про мир і принципи взаємовідносин між Російською

Федерацією і Чеченської Республікою Ічкерія від 12 травня 1997 р. [35], та Хасав'юртівські угоди від 31 серпня 1996 року [90]. Аналізом чеченського конфлікту займалися різні вчені та публіцисти. Початковий етап воєнної кампанії у своїх роботах висвітлили Э. А. Паін [68], Дж. Данлоп [34]. Почала з'являтися тенденція, яка полягала в залученні історичного контексту для аналізу поточних подій. Дана тенденція проіснувала до початку першого десятиліття XIX століття. Виправданість звернення дослідників до минулого російсько-чеченських відносин для пошуку причин конфлікту представляється неоднозначною. Безумовно, це відповідає методологічним поглядам більшості професійних істориків, які бачать у встановленні причинно-наслідкових зв'язків між подіями один із способів їх пояснення, але у випадку з війною в Чечні це призвело до значної «романтизації» причин конфлікту. В подальшому відбулося підвищення інтересу до політичних і економічних чинників, що пояснюється тим, що західні дослідники вперше після розпаду Радянського Союзу отримали можливість спробувати вивчати механізми прийняття політичних рішень в Росії. На перший план аналізу російсько-чеченських відносин вийшло питання специфічних рис російської держави, зокрема Г. М. Перепелиця [69], С. П. Рамазанов [75], А. Н. Амелько [12], звернулися до культурних особливостей, як до визначального фактору її внутрішньої політики. Подібні дослідження пояснюються зміною сфери інтересів дослідників у міру становлення Російської Федерації як новоутвореної держави, по-друге, постійним розширенням джерельної бази, доступної вченим та публіцистам. Комплекс основних питань у вивченні конфлікту в Чечні видозмінювався в міру його розвитку, ряд проблем, актуальних для дослідження першої військової кампанії, зберіг свою значущість і в ході аналізу подальшої контртерористичної операції 1999 – 2009 років, інші ж відійшли на другий план. Серед основної проблематики війни 1994 – 1996 років можна виділити історичні передумови конфлікту та роль у ньому політичного фактора, а також, економічна, нафтова і кримінальна складові конфлікту. У працях Б. Н. Єльцина [102] та А.-Х. Кадірова [44] застосовність теорії «ефекту доміно» до положення Російської Федерації, визначають характер

і тип військових дій в Чечні, вони розглядають питання про виправданість і методи дій російської сторони. С. Н. Юшенков [99], дає оцінку ефективності військової кампанії, розглядає значення президентських виборів на закінчення конфлікту та досліджує питання про потенціал Хасав'юртівських угод [90]. В американській та британській історичній думці відбулася трансформація деяких проблем історії військового конфлікту в Чечні. Питання про вплив спадщини радянської політичної культури, піднятий стосовно війни 1994 – 1996 років, щодо періоду контртерористичної операції перетворилося в проблему зайвої авторитарності уряду В. В. Путіна. Роль ЗМІ (Засоби масової інформації), оцінена на початковому етапі конфлікту як ознака демократизації суспільства у роботах Л. Є. Шкляр [98], А. І. Макаренко [61], що в подальшому стала індикатором правового розвитку Російської Федерації. Незмінним залишився інтерес до ролі військового конфлікту в процесі президентських виборів і передачі політичної влади. Події 11 вересня 2001 року вплинули на відмінність в проблематиці вивчення двох фаз конфлікту. В американській та британській історіографії конфлікти в Чечні виникли через питання про співвідносини чеченського і глобального ісламського тероризму, зв'язку дій Російської Федерації на Північному Кавказі та її зовнішньої політики, а пізніше через вплив світової боротьби з тероризмом на політику Росії в Чечні. Крім того, оцінюючи вплив терактів 11 вересня 2001 року на сприйняття західними авторами конфлікту в Чечні можна відзначити не стільки зміни їх позиції в сторону більшого співчуття російській стороні, скільки появу спеціальних застережень, часто пояснюються відмінності між світовою терористичною загрозою і чеченським сепаратизмом. Зміна проблематики пояснюється тим, що праці першої хвилі дослідників: А. Г. Авторханова [8], В. В. Амелина [11], П. Артимишина [14] та інших, створювалися в принципово іншому подієвому контексті і інформаційному полі. У баченні авторів існували зовсім різні образи Російської Федерації і Чечні. Для першої групи авторів Російська Федерація це нестабільне, що перебуває в глибокій кризі державне утворення, та викликає величезний інтерес процесами побудови демократії. Для дослідників «другої

хвилі» проблема можливої дезінтеграції Росії вже не представляє інтересу, побоювання відновлення комуністичного ладу змінюються критикою зайвої авторитарності уряду В.В. Путіна. По-іншому сприймається і Чечня. Якщо під час першого конфлікту 1994 – 1996 років для західних дослідників республіка представляла собою частину Російської Федерації, що має або не має право на самовідокремлення, то після трьох років фактичної незалежності Чечні мало хто звертав увагу на те, що її статус формально так і не було визначено. Значно змінилося і медіа-простір навколо конфлікту. Одночасне скорочення присутності західних спостерігачів в зоні конфлікту і посилення впливу опозиційно налаштованих російських журналістів, також значно вплинуло на сприйняття російсько-чеченських відносин такими дослідниками як М. С. Э. Басханова [19] і П. Н. Донец [37]. Звертає на себе увагу значне, в порівнянні з першою чеченською війною, зростання числа досліджень про вплив бойових дій у Чечні на зовнішню політику Російської Федерації. Причина цього вбачається в активізації російської зовнішньої політики і необхідність створення її картини, що дозволяє припустити, як наслідки конфлікту позначаються на відносинах з іншими державами, так і ймовірність впливу цих відносин на хід конфлікту. Можливість прикладного використання отриманих висновків стимулювала роботу американських і британських дослідників в цьому напрямку. Інтерпретація військового конфлікту в Чечні в історичній думці багато в чому залежить від ідейно-політичної та професійної орієнтації дослідників. Європейські автори створили односторонній образ військового конфлікту в Чечні, ґрунтуючись на пріоритеті цінностей західної демократії і емоційному сприйнятті конфлікту сучасною громадською думкою. Застосування подвійних стандартів у висвітленні та оцінці подій обох кампаній помітно знижує якість і достовірність сформульованих ними висновків. Різні аспекти конфлікту висвітлені різними групами дослідників неоднорідно. Якщо його причини були всебічно вивчені істориками і політологами, то сам хід освітлений досить слабо – в основному увага загострюється на положенні мирного населення, військових злочинах та морально-етичній складовій повномасштабної військової операції в

Чечні. Вивчення самих бойових дій привернуло досить велику групу військових фахівців, співробітників, SSI (Server Side Includes), FMSO (Foreign Military Studies Office), а також журналістів – очевидців подій. При цьому відмінності обумовлюються професійною приналежністю: історики відбирають для аналізу виключно події, що мали на їх погляд найбільш відчутні наслідки для продовження конфлікту, журналісти виходять з найбільшої видовищності, військові аналітики роблять спроби аналізу боєздатності російської армії та чеченської, політологи оцінюють поточний стан Російської Федерації. В результаті дослідження військової фази конфлікту різними категоріями дослідників, в західній, українській та російській історіографії російсько-чеченського конфлікту, сформувалася досить різнопланова, але не повна і не достатньо концептуально єдина картина бойових дій в ході кампанії 1994 – 1996 років.

1.3. Методологія та методика дослідження

Методологічною основою дослідження є принципи історизму, об'єктивності та багатофакторного аналізу. Робота побудована на таких підходах: Історико-порівняльний метод — для аналізу російсько-чеченської війни в контексті інших пострадянських конфліктів (наприклад, у Придністров'ї, Нагірному Карабасі). Системний підхід — для визначення структури конфлікту, ролі внутрішніх і зовнішніх учасників. Критичний джерелознавчий аналіз — оцінка достовірності мемуарів, звітів та свідчень очевидців подій. Міждисциплінарний підхід — з урахуванням правознавства, політології та міжнародного гуманітарного права. Щодо методики викладання, застосовано принципи: Проблемне навчання; Інтеграція предметів (історія, право, громадянська освіта); Робота з візуальними джерелами; Формування критичного мислення; Використання кейс-методу. Методика викладання складної теми Викладання військового конфлікту, який супроводжується численними жертвами, вимагає особливої педагогічної обережності. Методичні принципи:

Політична нейтральність — вчитель має надавати різні точки зору на події. Захист психічного стану учнів — уникати натуралістичних зображень або емоційного тиску. Опора на документи — джерелознавчий підхід (фрагменти Хасав'юртівських угод, фото, свідчення очевидців). Аналіз причин і наслідків — сприяти розвитку причинно-наслідкового мислення. Рольова гра / моделювання переговорів — інтерактивні методи залучення учнів до процесу навчання

Апробація

Мукомел В. В., Войнаровський А. В. Джохар Дудаєв – політичний лідер і символ боротьби Ічкерії за суверенітет. С. 139 – 145 //Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук: перспективи та виклики: матеріали VIII Всеукраїнської студентської науково- практичної конференції. 4 квітня 2025 року. Миколаїв : НУК ім. адм. Макарова, 2025. 721 с. Віталій Мукомел ПОДІЇ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКО-ЧЕЧЕНСЬКОЇ ВІЙНИ У МЕДІЙНОМУ ПРОСТОРІ ВІННИЧЧИНИ// Вінниччина: минуле та сьогодення. краєзнавчі дослідження. Матеріали XXXVI Вінницької Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції. Вінниця 2024 328 с.

Витяги з офіційних документів і джерел

Указ Президента РФ №2137 від 09.12.1994:

«...з метою наведення конституційного порядку та забезпечення правопорядку на території Чеченської Республіки ввести частини збройних сил РФ...»

Заява Джохара Дудаєва, 1994 р.:

«Це не війна з бандитами, це спроба колоніальної імперії знищити волю народу, який хоче бути вільним».

Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи (1995):

«Ми глибоко стурбовані непропорційним застосуванням сили РФ у Чечні та грубими порушеннями прав людини...»

Політичний та геополітичний контекст початку Першої російсько-чеченської війни Початок Першої російсько-чеченської війни неможливо

повністю зрозуміти без врахування складного політичного та геополітичного контексту, в якому вона розгорнулась. Цей конфлікт став відображенням глибокої кризи ідентичності пострадянської Росії, незавершеного процесу деколонізації та боротьби за контроль над Кавказом — регіоном, що має важливе геостратегічне та енергетичне значення.

Внутрішньополітична ситуація в Росії

Після розпаду СРСР у 1991 році Росія переживала період соціальної, економічної та політичної нестабільності: Зруйнована централізована економіка призвела до масового зростання бідності, безробіття та інфляції. Ослаблення федеральної влади збільшило ймовірність «параду суверенітетів», коли різні республіки та регіони вимагали незалежності або значної автономії (серед них Татарстан, Башкортостан і Чечня). Президент Борис Єльцин, прагнучи зберегти контроль над державою, намагався запобігти подальшій фрагментації Росії, використовуючи силу. Кремль намагався продемонструвати свою силу, щоб підтвердити контроль над усіма частинами країни і відновити авторитет Москви. Отже, вторгнення в Чечню стало політичним кроком, спрямованим на утвердження суверенітету Росії над усіма її регіонами.

Геополітичне значення Чечні

Чечня, розташована в Північному Кавказі, є важливим регіоном, що: Виконує роль ключового енергетичного коридору для транзиту нафти та газу до Чорного та Каспійського морів. Межує з нестабільними територіями, такими як Грузія, Азербайджан та Дагестан, де також мали місце сепаратистські рухи. Служить форпостом Росії для контролю над Південним Кавказом. Російські геополітичні інтереси вимагали збереження військово-політичної присутності в цьому регіоні. Оскільки незалежна Чечня могла стати прикладом для інших народів Кавказу, її прагнення до автономії стало потенційною загрозою для стабільності регіону.

Міжнародний контекст

Наприкінці 1990-х років міжнародна спільнота була зосереджена на інтеграційних процесах, трансформаціях НАТО та врегулюванні конфліктів на

Балканах. У цьому контексті: США та ЄС спочатку розглядали війну як «внутрішню справу РФ», що дозволило Кремлю уникнути міжнародної відповідальності. ООН і ПАРЄ висловлювали занепокоєність, але не вжили дієвих заходів впливу. Ісламський світ частково підтримував Чеченську Республіку Ічкерія, однак реальної допомоги не надав. Це призвело до ситуації «мовчазної згоди» з боку Заходу, що дозволило Росії продовжувати бойові дії, порушуючи гуманітарні норми.

Розділ II.

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ТА ПРАГНЕННЯ НАРОДУ ІЧКЕРІЇ ДО СУВЕРЕНІТЕТУ

2.1. Криза в СРСР у кінці 1980-х та демократичні процеси на теренах Чеченсько-Інгуської АСРР

Перший (з 1966 р. Генеральний) секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв, очільник Ради Міністрів СРСР А. Н. Косигін, голова Президії Верховної Ради СРСР Н. В. Підгорний очолили новий радянський уряд, що проголосив поновлення засад колегіального керування та нагляд партійних органів за усіма аспектами життя громади. Стійкість у кадровому доборі, коли кожному була гарантована можливість прогнозувати просування власної кар'єри, сприяла вкоріненню стосунків особистої відданості та ствердженню системи цінностей, де вірність патрону переважила фаховість. Водночас особиста відданість як основний спосіб здобуття стабільності, чи була сумісною з удосконаленням самої системи, що передбачало зміну нефахових кадрів, і з системою технократичних цінностей, породженою проведенням подальших економічних змін? Спільність інтересів, що згуртували новий уряд, незважаючи на усі наступні розходження, дозволила надати політичній боротьбі в "застійні" роки, включно зі змінами у складі вищих партійних органів, мирного та офіційного характеру. Реформа розпочалася у 1965 р. зі скасування раднаргоспів та відновлення центральних промислових міністерств, ліквідованих Хрущовим. Були засновані великі державні комітети: Держкомцін, Держпостач, Держкомітет з науки і техніки, Держстандарт. Разом з тим підприємства здобували певну автономію. Проте поняття госпрозрахунку не було ознакою переходу до ринкових відносин. Кількість обов'язкових показників було зведено до мінімуму. Паралельно зі збереженням валових показників, були запроваджені нові: вартість реалізованої продукції (для спонукання підприємств до зменшення випуску не затребуваної продукції та зростання якості), загальний фонд заробітної плати, загальна сума централізованих капіталовкладень. Щоб

заохотити ініціативу підприємств, частину прибутків залишали у їхньому розпорядженні. Стимулюючі фонди, що замінили ті, якими раніше керував директор, були поділені на три частини: фонд матеріального заохочення, розподіл якого контролювався загальними зборами трудового колективу, фонд "соцкультпобуту", призначений переважно для житлового будівництва, та фонд самофінансування для потреб оновлення виробництва. Практика впровадження реформи засвідчила, що проблеми, пов'язані з суттю колишніх економічних показників, лишилися не вирішеними. Заохочувальні фонди не змогли належним чином мотивувати робочу силу: призначені робітникам премії складали лише 3% від зарплати, що було замало, аби викликати зацікавленість у нарощуванні ефективності виробництва. Від розробки до випуску першого тестового зразка та освоєння масового виробництва минало в середньому шість-вісім років. З перших кроків проведення реформи було зрозуміло, що вона є низкою окремих та суперечливих заходів, оскільки поєднувала розширення дозволеної самостійності підприємств із посиленням адміністративних та економічних повноважень міністерств. Реформа не призвела до вирішення таких важливих питань, як підвищення ефективності аграрного виробництва, прискорені темпи розвитку легкої промисловості та сільського господарства, подолання розриву у рівні життя міста і села, поєднання моральних та матеріальних стимулів праці, вдосконалення політико-адміністративної системи та визначення місця в ній ринку. Це змусило уряд СРСР, який проводив міжнародну політику наддержави, серйозно замислитися над зв'язком між економічними змінами, що сприяють зростанню добробуту народу, і кризою радянської системи. До середини 1970-х рр. Брежнєв і Косигін залишалися головними опонентами у виборі економічної стратегії. Найбільш консервативні економічні тенденції, висунуті Брежнєвим, перемогли з 1972-1973 рр. одночасно з його зростанням у правлячій групі на посаді Генерального секретаря ЦК КПРС і остаточно закріпилися у другій половині 1970-х рр. після XXV з'їзду КПРС. Основні зусилля були спрямовані на розвиток оборонної промисловості, енергетики, сільського господарства та Сибіру. Концентрація влади Брежнєвим не порушила політичної сталості: він

уособлював політичний консенсус усього партійного керівництва. Ця згода ґрунтувалася на прагненні зберегти колегіальне керування, захистити інтереси бюрократичних структур та легітимізувати владні стосунки. У роки застою партійні з'їзди скликалися регулярно кожні п'ять років, а їхнім завданням проголошувалося визначення генерального курсу у зовнішній політиці та основних напрямків п'ятирічних планів. Однак з початку 1970-х рр. вага ЦК КПРС у прийнятті рішень почала знижуватися, а його функції поступово перейшли до 25 секторів Секретаріату ЦК, який здійснював політичне управління на центральному рівні. Ще на XXII з'їзді партії у 1961 р. М. С. Хрущов наголосив на потребі підготувати нову конституцію, яка б відобразила перехід країни до комунізму та створення СРСР як "загальнонародної держави". Новий радянський уряд відклав побудову комунізму на віддалені терміни і запровадив нове поняття – "розвинений соціалізм", яке дозволяло зменшити розрив між теорією та реальністю. Нове тлумачення "загальнонародної держави" передбачало згуртування інтересів усіх соціальних прошарків суспільства – робітників, колгоспників та інтелігенції. Ухвалена у 1977 р. Конституція СРСР рішучіше, ніж попередні, стверджувала керівну роль Комуністичної партії. Вона формально визнавала КПРС як провідну та спрямовуючу силу радянського суспільства, ядро його політичної системи, державних та громадських організацій. Не структурна перебудова, а значні вкладення у сільське господарство, запуск механізму інфляції у поєднанні з новою адміністративною централізацією економіки стали визначальними для розвитку економіки у наступні роки. У цих умовах реформа не могла мати іншого вигляду, окрім косметичного. Окремі елементи реформи, такі як створення нових структур типу науково-виробничих об'єднань з метою раціоналізації управління, спроби покращити планування та збільшити ефективність виробництва, не змогли принести очікуваних результатів: покращення якості продукції, зростання рентабельності підприємств, підвищення продуктивності праці. Завдання, що ставилися у п'ятирічних планах періоду "розвиненого соціалізму", були більш досяжними, ніж економічна програма Хрущова. Загалом вони передбачали

утримання темпів зростання промислового виробництва на рівні 7-9% на рік та сільськогосподарського – 4% на рік. Проте навіть ці цілі не були реалізовані, і у 1970-1985 рр. намітилося зниження темпів зростання практично за всіма ключовими показниками у промисловості, сільському господарстві, продуктивності праці, в обсягах капіталовкладень. Починаючи з 1975 р. стало неможливим підтримувати економічне зростання, використовуючи, як раніше, масове залучення нової робочої сили. Фактично це означало, що резерви для екстенсивного розвитку народного господарства були вичерпані. Тепер темпи розвитку економіки залежали виключно від зростання продуктивності праці. У таких умовах уряд вдавався до масового імпорту закордонної техніки та технологій, сподіваючись швидко підвищити продуктивність праці. Цей шлях видавався привабливішим, ніж повільний шлях реформування організації праці. Окрім того, почало відчуватися виснаження традиційної сировинної бази та зміщення видобувної промисловості, насамперед паливно-енергетичного комплексу, на схід, що вело до подорожчання сировини та загострення транспортної проблеми. До цього додавалися фізичний знос та моральне старіння обладнання та основних фондів, зростання частки військових витрат, що безпосередньо відображається на розвитку цивільного виробництва. Сільське господарство залишалося найбільш слабкою ланкою в радянській економіці. Протягом 15 років країна пережила вісім сильних неврожаїв. За сформованих обставин уряду довелося вдатися до масового ввезення зернових, що сягало у 1979-1984 рр. у середньому близько 40 млн т на рік. Провал сільськогосподарської програми Хрущова поставив новий уряд країни перед необхідністю перегляду аграрної політики. У березні 1965 р. послаблено нагляд над колгоспами, яким тепер доводився розрахований на п'ять років план продажу продукції за фіксованими цінами, понадплановий продукт здавався за вищими цінами, а загалом вартість сільськогосподарської продукції була підвищена. Оплата праці колгоспників за трудові була замінена місячною заробітною платою. Ще раніше (1964) колгоспники отримали право на пенсію, з 1958 р. розпочалася видача їм цивільних паспортів.

Інвестування у агропромисловий сектор перевищували п'яту частину усіх вкладень, однак здобутки від них виявилися меншими від очікуваного. Тоді уряд здійснив спробу змінити саму будову сільського господарства: було скасовано застереження щодо господарювання на присадибних ділянках, розміри яких збільшено удвічі, ухвалено низку заходів на підтримку приватного сектору, зняті обмеження на кількість свійської худоби, колгоспникам дозволено брати позики для облаштування своїх обійсть. Проте ця нова настанова не могла не суперечити принципу колективного господарювання, скерування якого було не стільки на забезпечення розвитку продукції, скільки на вилучення надлишкового продукту. Приватна сфера, частка якої у загальному обсязі сільськогосподарського випуску сягала 30% за певними видами продукції, та колективне господарство залишалися несумісними.

З метою посилення ефективності сільського господарства уряд вдався до чисельних реформ, спрямованих на реорганізацію керування колгоспним виробітком. Одна з них передбачала відмову від заборони для селян на будь-яку діяльність із переробки продуктів. З 1977-1978 рр. почали формуватися виробничі об'єднання, покликані посилити спеціалізацію у випуску та примножити переробку сільгосппродуктів. У 1982 р. були створені агропромислові комплекси (АПК), які згрупували розташовані на одній території колгоспи, радгоспи, підприємства, що працювали для потреб сільського господарства, задля забезпечення їхньої інтеграції. Проте АПК не виправдали себе і не стали спроможним економічним утворенням. Брежньєвська стратегія фінансових вливань у сільське господарство не змогла розв'язати глибинної проблеми — відчуження селянина від землі, — сприяючи водночас зростанню витрат.

З другої половини 1970-х рр. фіксується вступ радянської економіки у скруту, офіційно визнану керманичами, які прийшли до влади у 1985 р., і ця скрута стала найважливішою передумовою розпочатої тоді перебудови. Скрута виявилася у різкому спаді темпів промислового нарощування, продуктивності праці, інвестиційного буму і зниженні віддачі від вкладеного капіталу, зростанні

незавершеного зведення. Керівництво країни постало перед потребою нових реформ. Чинна система виявилася неспроможною забезпечити вправне використання людських ресурсів та інтелектуального потенціалу соціуму.

Система залишалася фактично тією самою, що й при її виникненні у 1930-і рр., з притаманними їй надмірною централізацією, директивним плануванням, відсутністю ринкового ціноутворення та організації використання ресурсів, контролем усіх способів матеріального заохочення працівників центром, обмеженням чи заборорою усіх видів індивідуальної трудової залученості у виробництві, сфері послуг, торгівлі. Працівники могли чекати лише на діяльність у громадському секторі, а будь-яка особиста спонuka вважалася неправомірною і належала до тіньової економіки. Громадський же сектор лишався нечутливим до індивідуальної творчої ініціативи. Постійний брак товарів, що став певним знаком часу, мав суттєве значення у підриві матеріальної зацікавленості і робив безглуздим прагнення до вищого заробітку.

Суперечливим було зростання радянської культури після завершення доби "відлиги". З одного боку, створювалися нові музеї, школи, виші, наукові осередки. Розвивалися кіномистецтво, радіо і телебачення. З іншого боку, культура фінансувалася з державного бюджету, і дотацій на культурний розвиток незмінно бракувало для покриття його потреб. На початок 1980-х рр. запанував принцип фінансування культури "за залишковим принципом". При цьому повсюдно практикувався вплив держави на сферу культури, пряме втручання партійних та державних органів у процес творення. До друку допускалися лише літературні доробки, суворо додержуючись принципів соціалістичного реалізму, як і раніше проголошується основним творчим методом радянських письменників, митців, режисерів. Деякі літератори, які не мали змоги друкуватися у Радянському Союзі, публікувалися за кордоном. Це розцінювалося владними колами як "зрада": так були ув'язнені, засуджені і виселені за кордон літератори А. Д. Синявський та Ю. М. Даніель, які наважилися оприлюднити під псевдонімами низку творів за кордоном.

Вигнаними з СРСР опинилися літератор А. І. Солженіцин, видатний музикант М. Л. Ростропович та багато інших.

Чимало заборонених цензурою творів літератури читач міг знайти лише через так званий "Самвидав": так поширювалися, наприклад, "Архіпелаг ГУЛАГ" А. І. Солженіцина, "Доктор Живаго" Б. Л. Пастернака.

За два десятиліття — з 1965 по 1985 р — у радянському соціумі відбулися глибокі зміни у суспільному житті, які трансформували взаємини між соціумом та владою.

Були присутні суспільні суперечності — між посталою соціопрфесійною структурою, адекватною потребам науково-технічної революції, і сформованою в минулу добу системою виробничих взаємин. Наслідком суперечності стала соціальна криза, проявами якої стало загальне незадоволення маси фахівців, які мали високу професійну підготовку, умовами своєї роботи, і звідси витікаючий нездоровий соціо-психологічний клімат. Сформована обстановка підготувала корінну зміну суспільних поглядів, що поглибила прірву між офіційною ідеологією та світоглядом значної частини пересічних громадян. У цьому аспекті соціум виявився готовим до майбутньої йому перебудови.

1970-і рр. вирізняються зростанням авторитету і впливу СРСР у всьому світі. Центральною подією міжнародного життя стала Загальноєвропейська нарада з безпеки та співпраці у Європі. Вона тривала у 1973-1975 рр. і завершилася у Гельсінкі (Фінляндія) зустріччю керівників 35 держав Європи, США та Канади. Підсумковий документ наради — Декларація принципів — налічував десять пунктів, якими держави-учасниці зобов'язалися керуватися у міжнародних стосунках. До цих принципів належали: територіальна цілісність держав та непорушність меж, мирне врегулювання суперечок і невтручання у внутрішні справи одне одного, повага прав людини. Ці принципи були внесені до Конституції СРСР 1977 р. як засади мирного співіснування держав із різним суспільним ладом.

Нараді передував тривалий процес урегулювання питання про визнання ФРН повоєнних кордонів у Європі. Федеральний канцлер ФРН В. Брандт

переглянув непохитну позицію колишнього керівництва у "східній політиці" та уклав договір із СРСР про взаємні зобов'язання сторін щодо територіального питання. ФРН зреклася зазіхань на територію колишньої Східної Пруссії зі столицею у Кенігсберзі, що увійшла до складу СРСР у 1945 р. як Калінінградська область. У 1972 р. чотиристороння угода між СРСР, США, Англією та Францією підтвердила незалежність Західного Берліна від ФРН.

На початку 1970-х рр. американське керівництво визнало наявність військово-стратегічного паритету (рівноцінності) СРСР і США у рівні озброєнь. Завдяки цьому десятиліття стало періодом зниження міжнародної напруженості. СРСР і США підписали низку угод про безпеку, серед яких Договір щодо обмеження стратегічних озброєнь (ОСО-1, 1972) та Договір ОСВ-2 (1979), Договір з протиракетної оборони (ПРО, 1972) про створення зон протиракетної оборони, Договір про обмеження наземних випробувань ядерної зброї (1974) і Договір про підземні ядерні вибухи у мирних цілях (1976).

З 1960-х рр. починається тривала конфронтація (протистояння) СРСР з соціалістичним Китаєм на чолі з Мао Цзедунем, незадоволеним антисталінським шляхом нового радянського керівництва. Навесні 1969 р. почалися збройні наскоки Китаю на радянську територію, спричинені територіальними претензіями. У відповідь СРСР підтягнув до радянсько-китайського кордону та ввів до Монголії значні військові сили. Аж до 1989 р. обом державам не вдавалося знайти підхід до розв'язання цих питань.

На межі 1970-1980-х рр. головні держави від політики розрядки повернули у напрямку конфронтації. У 1979 р. керівництво СРСР ввело війська до Афганістану з метою надання військової допомоги у проведенні просоціалістичних перетворень. Керівництво США та президент Р. Рейган прийняли рішення про розміщення у Західній Європі крилатих ядерних ракет середньої дальності, спрямованих проти СРСР та його союзників. Ракети були розміщені у 1983-1984 рр. на землях ФРН, Англії та Італії. У відповідь СРСР розмістив свої ядерні ракети середньої дальності у Чехословаччині та Східній

Німеччині. Ці взаємні кроки двох найбільших ядерних держав припинили процес європейської розрядки.

З початку 1980-х років Чеченсько-Інгуська автономна республіка (ЧІ АСРР) була частиною Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки, яка входила до складу СРСР. Однак цей регіон мав довгу історію національного опору, що коріниться ще в XIX столітті, коли народи Кавказу під проводом Шаміля боролися проти Російської імперії.

У другій половині 1980-х років, з початком перебудови, відкрились нові можливості для національного відродження в різних республіках. Серед основних чинників, що сприяли зростанню національного руху в Чечні, були: Політика гласності, що дозволила відкрито говорити про сталінські депортації чеченців у 1944 році, репресії та руйнування традиційного укладу життя; Економічний занепад регіону, високий рівень безробіття, занепад інфраструктури та корупція серед російських чиновників; Відмова чеченців визнати легітимність федеральної влади, яка асоціювалась з насильством, пригніченням та примусовим переселенням. У 1989–1990 роках у Грозному з'явилися численні політичні та культурні організації, серед яких особливо виділявся Національний конгрес чеченського народу (НКЧН), який виступав за відновлення національного суверенітету.

2.2. Проголошення Чеченської Республіки Ічкерія

У червні 1991 року в Грозному відбувся Перший з'їзд Національного конгресу чеченського народу (НКЧН), на якому було проголошено створення Чеченської Республіки Ічкерія. Уже 8 червня того ж року генерал авіації Джохар Дудаєв був обраний президентом ЧРІ. Після розпаду СРСР у грудні 1991 року Ічкерія не підписала Федеративний договір з Росією (березень 1992), що фактично означало її вихід із складу РФ.

Після проголошення державного суверенітету у 1991 році, Чечено-Інгуська АРСР отримала статус союзної республіки у складі СРСР, ставши

шістнадцятою республікою. Цей крок був здійснений відповідно до закону Верховної Ради СРСР від 9 квітня 1990 року "Про порядок вирішення питань, пов'язаних з виходом союзної республіки з СРСР". Зокрема, третя стаття цього закону надавала народам, що проживали в автономних республіках, областях та округах, право на референдум щодо їхнього подальшого статусу. Вони могли самостійно вирішувати, чи залишатися в СРСР, чи виходити разом із союзною республікою, що заявляла про вихід, а також визначати свій державно-правовий статус.

Рішення про трансформацію Чечено-Інгушської АРСР були схвалені та затверджені як радянським, так і російським урядами. Однак, згодом російський парламент прийняв рішення про поділ Чечено-Інгушетії. Це рішення викликало невдоволення не лише переважної більшості інгушів, але й близько 40% чеченців. Багато аналітиків розглядають цей поділ як спробу штучно розмежувати близькі народи, інгушів та чеченців, між якими відтоді пролягла державна межа, хоча до цього вони жили пліч-о-пліч. Пізніше Чеченська Республіка, діючи відповідно до законів та Конституції СРСР, реалізувала своє право на вихід зі складу Союзу, проголосивши себе незалежною державою. Важливою подією стало те, що Чеченська Республіка стала першою державою з числа колишніх радянських республік та країн Варшавського договору, яка уклала угоду з РРФСР про виведення російських військ зі своєї території. Це стало фактичним юридичним визнанням незалежності Чеченської Республіки з боку Росії.

23 листопада — 25 листопада 1990 року в Грозному відбувся перший Чеченський національний з'їзд, який оголосив державний суверенітет Чеченської Республіки.

27 листопада 1990 року Верховна Рада Чечено-Інгушської АРСР, спираючись на рішення першого з'їзду чеченського народу, прийняла Декларацію про державний суверенітет Чечено-Інгушської Республіки.

15 травня 1991 року — Верховна Рада Чечено-Інгушської АРСР оголосила про створення Чечено-Інгушської Республіки у складі СРСР.

17 травня 1991 року — Верховна Рада Чечено-Інгуської Республіки, враховуючи прийняття закону «Про реабілітацію репресованих народів», схвалила проєкт союзного договору. Таким чином Чечено-Інгушетія стала рівноправним учасником союзного договору і перетворилась на шістнадцяту союзну республіку у його складі. Цей акт було визнано і схвалено урядами [СРСР](#) та [РРФСР](#).

червень 1991 року — Чеченський національний з'їзд було перетворено на Загальнонаціональний конгрес чеченського народу (ЗКЧН). Головою виконавчого комітету став Джохар Дудаєв.

1 вересня 1991 року виконавчий комітет ЗКЧН постановив розпустити Верховну Раду Чечено-Інгуської республіки.

6 вересня 1991 року прихильники Дудаєва взяли штурмом будівлю ВР ЧР. Депутати, що чинили спротив, загинули, голову міськради Грозного Віталія Куценка вбито. Цей день оголошено Днем відновлення державної незалежності чеченського народу.

15 вересня 1991 року депутати [Інгушетії](#) всіх рівнів приймають на своєму з'їзді декларацію про створення Інгуської республіки у складі РРФСР.

27 жовтня 1991 року за участі міжнародних спостерігачів пройшли президентські та парламентські вибори у Чеченській республіці. В результаті виборів, які були визнані міжнародними спостерігачами з 27 країн, Президентом Чеченської республіки було обрано [Джохара Дудаєва](#).

1 листопада 1991 року обраний Президент ЧР Джохар Дудаєв видав свій перший указ — «про оголошення державного суверенітету Чеченської республіки».

27 листопада 1991 року Президент ЧР, Верховний Головнокомандувач ЗС ЧР Джохар Дудаєв видав указ про націоналізацію озброєнь та техніки військових частин ЗС СРСР, що розміщувались на території ЧР.

12 березня 1992 року Парламентом ЧР була прийнята Конституція Чеченської Республіки, яка юридично закріпила державну незалежність чеченського народу.

13 березня 1992 року Верховна Рада Республіки Грузія прийняла акт про визнання незалежності Чеченської республіки.

26 травня 1992 року Чеченська республіка підписала міжурядову угоду з РРФСР про повне виведення російських (колишніх радянських) військ з території ЧР. Цим договором РРФСР юридично визнала незалежність Чеченської держави.

7 липня 1992 року останній російський солдат залишив територію ЧР. Таким чином, Чеченська республіка стала першою державою колишнього СРСР та Варшавського Договору, з території якої були виведені всі російські (радянські) окупаційні війська.

2.3. Розпад СРСР та наростання суперечностей між керівництвом РФ і ЧРІ

Розпад Радянського Союзу в грудні 1991 року створив правовий вакуум у відносинах між колишніми республіками та Москвою. Якщо Україна, Грузія, Вірменія та інші колишні республіки здобули міжнародне визнання, то Чечня залишилася «де-факто незалежною», але де-юре невизнаною державою.

Основні причини загострення конфлікту між РФ і ЧРІ:

На початку 1990 року Чечено-Інгушська АРСР вважалася оплотом консерватизму. Під тиском мітингів та голодувань на початку 1990 року було замінено сімох перших секретарів райкомів партії. У березні 1990 року в республіці відбулися вибори народних депутатів Чечено-Інгушської АРСР. Більшість депутатів від Чечено-Інгушської АРСР підтримували ідеї радикальних демократів у Москві, що належали до «Демократичної Росії» [10, с. 373]. Перший секретар республіканського комітету партії Доку Завгаєв робив усе, щоб на хвилі змін захопити якомога більше влади. У березні 1990 року його було обрано головою Верховної Ради Чечено-Інгушської АРСР (Верховної Ради Чечено-Інгушської АРСР), тобто він обіймав дві керівні посади – партійної та республіканської. Завгаєв також був обраний делегатом З'їзду народних депутатів РРФСР (Російської Радянської Федеративної Соціалістичної

Республіки), а також став членом Центрального Комітету КПРС. У той час здавалося, що практично жодні обставини не можуть усунути його з численних керівних посад, які він обіймав. Однак Завгаєв, враховуючи стрімке зростання популярності національного руху, вирішив здобути прихильність та авторитет серед національно налаштованої інтелігенції. Він підтримав культурно-освітній рух «Дош», забезпечивши будівлю центру політичної освіти Чечено-Інгушського обкому Комуністичної партії Радянського Союзу (Чечено-Інгушський обком Комуністичної партії Радянського Союзу) для проведення установчого з'їзду цієї організації [13, с. 241]. Чеченські активісти багато говорили про дискримінацію, яку слід ліквідувати, встановивши чеченський контроль над республікою. Була тема про необхідність об'єднання всіх чеченців, про подолання явища чеченської діаспори, коли майже чверть усіх чеченців проживає за межами Чечні, що навіть було зафіксовано в Декларації про суверенітет чеченського народу. У чеченському варіанті націоналізму центральною проблемою була «вікова боротьба волелюбних чеченців проти колоніальної тиранії імперської Росії» [17, с. 2]. Майже кожен публічний виступ Д. Дудаєва, М. Удугова та З. Яндарбієва супроводжувався нагадуванням громадськості про Кавказькі війни та депортації. Як приклад можна навести слова лідера «чеченської революції», генерала Джохара Дудаєва: «Якщо до Кавказької війни, за даними професора І. Разгона, в республіці проживало до півтора мільйона чеченців та інгушів, то після Кавказької війни та примусового переселення до Туреччини та на Близький Схід залишилося до трьохсот тисяч чеченців та інгушів. Царизм у Кавказькій війні поставив собі за мету підкорити чеченський народ і знищити непокірних...» [7, с. 122]. Гноблення та переслідування чеченців тривали й після встановлення радянської влади в Чечні. Повстання чеченців у горах і на рівнинах проти несправедливого ставлення до них більшовиків та їхніх каральних органів закінчилися кривавими розправами. Таким чином, історія відносин між Росією та Чечнею відкривається як ланцюг кривавих злочинів імперії проти горців. Лідери націоналістів апелювали до генетичної пам'яті нації, прагнучи довести ненормальність перебування Чечні у

складі Росії. «Справжній чеченець не може назвати себе росіянином, навіть якщо він потоптав свою людську та національну гордість. Навіть якби він нічого не знав, навіть у цьому випадку його генетична пам'ять, обурена таким знущанням над жертвами двохсотлітнього геноциду, нагадала б йому про те, як російський генерал 200 років постійно вбивав, палив, морив голодом і депортував чеченський народ і не збирався заспокоюватися, доки не залишиться жодного чеченця живим», – сказав С. Абумуслімов на жалобному з'їзді чеченського народу з нагоди 50-ї річниці його насильницької депортації [12, с. 84].

Етапи ескалації:

- 1992 рік — перші інциденти між військами РФ та силами Дудаєва;
- 1993 рік — взаємні арешти, політичні провокації, інформаційна війна;
- 1994 рік — спроба перевороту проти Дудаєва за підтримки російських спецслужб, яка виявилася невдалою.

Ці фактори в сукупності створили передумови для збройного вторгнення у грудні 1994 року. Юридичний аргумент Ічкерії: Національна ідентичність та історична пам'ять як чинники боротьби за незалежність Чечні Історичний досвід чеченського народу розвивався в умовах постійного опору імперським амбіціям Росії, що сформувало глибоку травму, але й водночас сильну національну самосвідомість. Пам'ять про репресії, депортації, знищення культурних інститутів та опір Російській імперії й СРСР стали основними рушійними силами національного відродження в 1990-х роках.

Колективна пам'ять про геноцид та депортацію 1944 року

Однією з найболючіших подій в історії чеченського народу стала депортація 23 лютого 1944 року, коли за наказом Й. Сталіна весь чеченський та інгуський народи були звинувачені в «співпраці з нацистами» і насильно переселені до Середньої Азії. Ця трагедія супроводжувалася: масовими смертями (за різними оцінками, загинуло до третини населення); фізичним та психологічним насильством; знищенням багатьох сіл і мечетей; заборобою на використання рідної мови та збереження традицій. Ця подія стала важливою частиною колективної пам'яті чеченців і сприймалась як акт геноциду, який так і не був

належним чином визнаний ані СРСР, ані РФ. Тому прагнення до незалежності розглядалося як спроба компенсувати історичну несправедливість.

Іслам як духовно-культурна основа ідентичності

Чеченці, більшість яких сповідують іслам сунітського напрямку, зберігали глибоку релігійну ідентичність, незважаючи на радянську політику атеїзму. Відновлення мечетей, релігійних шкіл та духовної автономії в 1990-х роках стало важливим елементом національного відродження. Ісламська етика — зокрема, повага до старших, честь та помста за приниження — відігравали ключову роль у збереженні моральної єдності в умовах війни.

Кланово-родові традиції та історична автономія

У чеченців зберігалися кланово-родові структури (тейпи), які виконували функції самоврядування ще з часів Кавказької війни XIX століття. Багато тейпів мали традиції самозахисту та вирішення конфліктів всередині громад без зовнішнього втручання. Ці елементи: забезпечували високий рівень внутрішньої мобілізації під час війни; підтримували традицію незалежності від будь-якої центральної влади; формували особливу чеченську політичну культуру, яка була децентралізованою, але згуртованою.

Міфологізація історичних героїв опору

Важливу роль у національній свідомості відігравала історична пам'ять про героїв опору: Імам Шаміль — символ релігійної боротьби проти Російської імперії; Аманатні традиції — пам'ять про тих, хто боровся і загинув за свободу; У 1990-х роках Джохар Дудаєв, Зелімхан Яндарбієв, Шаміль Басаєв стали новими героями опору, спадкоємцями багатовікової боротьби.

Соціально-психологічні аспекти

Незалежність сприймалася не лише як політична мета, а й як відновлення гідності, повернення імені та права бути народом. Для багатьох чеченців поразка в цій боротьбі прирівнювалася до другої депортації — вже моральної.

ЦИТАТИ З ПРОМОВ ЛІДЕРІВ ІЧКЕРІЇ

Джохар Дудаєв, Президент ЧРІ (1991–1996)

«Чеченський народ не просить милості — він вимагає справедливості. Ми були знищені, переселені, зраджені, але не скорені. Ми маємо право жити на своїй землі як вільні люди.»

(З виступу в Грозному, жовтень 1991 р.)

«Наша боротьба — це не лише війна за землю, це — війна за право бути людьми. Ми не воюємо проти росіян як народу, ми воюємо проти імперії, яка не визнала нашого права на життя.»

(Інтерв'ю Reuters, 1994 р.)

«Нас вбивали в ім'я закону. Нас судили без суду. Нас вивозили в товарних вагонах, як худобу. Ми не забудемо цього. Ми не маємо права забути.»

(З промови до річниці депортації, лютий 1993 р.)

Зелімхан Яндарбієв, в.о. президента ЧРІ після загибелі Дудаєва

«Нас питали: чому ви хочете незалежності? Ми відповідаємо: бо ми — чеченці. І більше нічого не треба пояснювати тим, хто пам'ятає історію.»

(З виступу на з'їзді представників тейпів, серпень 1996 р.)

«Наш народ не потребує імперії. Наш народ потребує гідності. Ми не підкоримось чужій правді, бо маємо свою — правду предків.»

(З інтерв'ю для арабських ЗМІ, 1995 р.)

Шаміль Басаєв, польовий командир (радикальне крило)

«Коли Росія називає нас терористами, вона забуває, що ми — ті самі горці, які били царську армію ще до того, як існували їхні генерали.»

(З відеозвернення, 1995 р.)

«Наш народ — це жива пам'ять. Ми пам'ятаємо села, зруйновані в 1944-му. Ми пам'ятаємо мовчання світу. Тому цього разу ми не будемо мовчати.»

(З промови до бійців перед штурмом Грозного, грудень 1994 р.)

Ці цитати підкреслюють гуманітарний вимір боротьби Чечні, що проявляється не тільки в політичному та військовому контекстах, а й як морально обгрунтована реакція на репресії та ігнорування прав; Ілюструють високий рівень політичної свідомості та історичної саморефлексії чеченських лідерів;

Демонструють наратив опору, який ставить в опозицію колоніальну та визвольну політику.

Міжнародна реакція на проголошення Чеченської Республіки Ічкерія

Міжнародна спільнота як спостерігач — а не учасник

Після розпаду СРСР основна увага світових держав була спрямована на вирішення питань, пов'язаних з ядерною зброєю, стабілізацією пострадянського простору та визнанням незалежності колишніх союзних республік (України, Казахстану, Білорусі та інших). У цьому контексті Чеченська Республіка Ічкерія, не будучи союзною республікою, не потрапила до списку держав, що автоматично отримали міжнародне визнання.

ООН та інші міжнародні організації

ООН не визнавала питання незалежності ЧРІ окремо, оскільки Російська Федерація зберегла місце в Раді Безпеки як правонаступник СРСР і блокувала будь-які спроби обговорення чеченського питання. Рада Європи та ОБСЄ висловлювали занепокоєння через порушення прав людини під час війни, але не визнавали правомірності проголошення ЧРІ як незалежної держави. У 1995–1996 роках ОБСЄ направила місію для спостереження за правами людини, однак її мандат був обмежений гуманітарними питаннями.

Туреччина, ісламський світ і обережна підтримка

У Туреччині, де проживає велика діаспора вихідців з Північного Кавказу, громадськість активно підтримувала чеченське самовизначення, але офіційний уряд Туреччини не визнав ЧРІ через стратегічні відносини з Росією. В окремих країнах Близького Сходу, таких як Йорданія та Саудівська Аравія, чеченська справа отримала символічну підтримку з боку ісламських благодійних організацій та проповідників, але жодна країна не надала ЧРІ дипломатичного визнання. Організація Ісламського співробітництва (ОІС) утрималася від офіційних коментарів, щоб не вступати в конфлікт із РФ.

США та Західна Європа — політика «невтручання»

Адміністрація Білла Клінтона в США розглядала Чечню як «внутрішню справу Росії», хоча й критикувала надмірне застосування сили з боку російської

армії. Європейський Союз висловлював стурбованість через порушення прав людини, але утримувався від політичної підтримки чеченської незалежності, щоб уникнути конфронтації з Москвою. У 1995 році Конгрес США проводив слухання щодо прав людини в Чечні, але жодних офіційних резолюцій про визнання ЧРІ не ухвалювалось.

Причини відсутності визнання ЧРІ міжнародною спільнотою у 1994 році, на початку Першої чеченської війни.

1. Міжнародне визнання територіальної цілісності Росії

Після розпаду СРСР світова спільнота визнала РФ правонаступницею СРСР у межах існуючих кордонів, включно з Чечнею. Тому будь-які спроби Чечні вийти з федерації розглядалися як внутрішній конфлікт Росії, а не міжнародна інституційна зміна кордонів.

2. Відсутність процедури легального виходу з РФ

Конституційна база для виходу суб'єктів із федерації була нечіткою. Міжнародна спільнота вважала, що Чечня проголосила незалежність поза правовим полем РФ, що знижувало легітимність претензій на державність.

3. Нерішучість та невизначеність позиції провідних держав

США, ЄС та інші впливові держави не хотіли загострювати відносини з Москвою у перші роки після розпаду СРСР. Стабільність Росії вважалася критично важливою для безпеки Європи, контролю над ядерною зброєю та пострадянським простором.

4. Відсутність зрілих державних інститутів у Чечні в 1991-1994 роках тому вона не могла контролювати кордони повністю, не мала чітких механізмів управління та безпеки, та не створила ефективну систему правосуддя чи фінансових інституцій. Саме це породжувало сумніви, чи може Чечня існувати як стабільна держава.

5. Обмежена дипломатична активність Чечні

Хоч Джохар Дудаєв намагався донести позицію ЧРІ до міжнародних структур, але Чечня не мала розвиненої дипломатичної служби, також не

отримала лобістської підтримки серед великих держав, і не була присутня у міжнародних організаціях.

6. Представлення конфлікту як «внутрішньої справи РФ»

Москва наполягала на тому, що ситуація в Чечні є внутрішньою контртерористичною та антисепаратистською операцією, а не міжнародним конфліктом. Більшість країн прийняли цю інтерпретацію.

Сепаратизм і подвійні стандарти

Після розпаду СРСР та Югославії на територіях новоутворених або перехідних держав почали виникати сепаратистські конфлікти. Ці конфлікти, які мали місце в Косово, Нагірному Карабаху, Придністров'ї та Чечні, об'єднувала низка спільних рис: етнічні напруження, прагнення до незалежності, історична пам'ять, насильство з обох боків, репресії та воєнні злочини. Проте реакція міжнародної спільноти на ці події була дуже різною, що вказує на наявність подвійних стандартів у міжнародному праві та політиці.

Міжнародна правова дилема: територіальна цілісність проти права на самовизначення.

Традиційно ООН та більшість держав-членів дотримуються принципу територіальної цілісності, закріпленого в Статуті ООН. Водночас, згідно з Міжнародним пактом про громадянські і політичні права (стаття 1), визнається право народів на самовизначення. Однак практика показує, що це право застосовується вибірково, залежно від політичного та стратегічного контексту.

Чеченська Республіка Ічкерія: боротьба без зовнішньої підтримки

Чеченська Республіка Ічкерія проголосила свою незалежність у 1991 році на фоні розпаду СРСР. Чеченці обґрунтовували своє прагнення до незалежності історичними трагедіями (депортація 1944 року), етнічною ідентичністю, релігійною самобутністю та бажанням жити вільно. Однак жодна країна не визнала ЧРІ, а міжнародні організації навіть уникали вживання терміна «Ічкерія».

Основною причиною цього була політика Заходу, який не бажав конфліктувати з Росією під час її демократичної трансформації. Чечня

тракувалась як «внутрішня справа РФ», незважаючи на численні порушення прав людини. ОБСЄ обмежилась короткочасною моніторинговою місією, а ООН не ініціювала жодного резолюційного процесу.

Косово: приклад гуманітарного втручання та «винятковості»

Ситуація в Косово була іншою. Там теж відбувалися етнічні чистки, але Захід, зокрема НАТО, застосував силу проти Сербії в 1999 році, мотивуючи це захистом албанського населення. У 2008 році більшість західних країн визнали незалежність Косова, назвавши цей випадок «унікальним».

Такий підхід демонструє політично мотивовану гнучкість міжнародного права. Якщо в Чечні основним аргументом було забезпечення стабільності Росії, то в Косові апелювали до «гуманітарного обов'язку».

Придністров'я та Нагірний Карабах: заморожені конфлікти без дипломатичного визнання

Незалежність Придністров'я та Нагірного Карабаху не була визнана жодною країною, навіть їхніми фактичними союзниками (Росія у випадку Придністров'я, Вірменія у випадку Карабаху). В обох регіонах сталися військові конфлікти, етнічні чистки та створення де-факто урядів.

Проте міжнародна спільнота послідовно підтримувала принцип територіальної цілісності Молдови та Азербайджану, утримуючись від будь-якої підтримки сепаратистських прагнень.

Розділ III.

РОЗГОРТАННЯ ВІЙНИ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

3.1. Початковий етап війни: претензії агресора та спротив Чечні

Початок Першої російсько-чеченської війни розпочався з серйозного загострення політичних і соціальних відносин між Росією та Чечнею, після того як Чеченська Республіка Ічкерія проголосила свою незалежність у 1991 році. Цей крок став причиною для Росії розглядати Чечню як сепаратистську територію, що суперечить принципам територіальної цілісності країни. Відповідно, Росія намагалася відновити контроль над регіоном і попередити подальші сепаратистські рухи в інших частинах країни.

Претензії агресора:

Незаконність проголошення незалежності Чечні: Росія вважала проголошення незалежності Чечні актом сепаратизму, що порушує основи конституційного устрою країни. Для Москви це був не просто політичний, а й військовий виклик, оскільки зростання сепаратистських настроїв у інших республіках може призвести до розпаду держави. У період відразу після розпаду СРСР Росія прагнула стабільності та збереження контролю над стратегічно важливими територіями, серед яких Північний Кавказ мав особливе значення.

Загроза стабільності та безпеці Росії: Чечня не лише мала стратегічне військове значення, а й була важливим коридором для енергетичних ресурсів Росії, особливо у контексті транспортування нафти та газу. Крім того, Росія побоювалася, що незалежність Чечні може створити прецедент для інших національних рухів на Кавказі та в інших частинах РФ, зокрема в Татарстані, Башкортостані та Інгушетії. Вихід Чечні зі складу Росії міг стати символом для інших народів, що прагнули автономії або незалежності.

Міжнародний контекст і геополітичні інтереси: Водночас для Росії важливим фактором була міжнародна реакція на події в Чечні. Республіка мала значне стратегічне значення, оскільки вона межувала з нестабільними територіями, такими як Грузія та Азербайджан, де також існували сепаратистські настрої. Окрім того, Росія не хотіла втратити контроль над важливим регіоном Південного Кавказу, що могло призвести до розширення впливу інших держав, таких як Туреччина та США, в цьому ключовому геополітичному регіоні.

Спротив Чечні:

Права на самовизначення та історичні обґрунтування: Чеченці обґрунтовували своє прагнення до незалежності історичними причинами, такими як депортація чеченців у 1944 році. Для чеченського народу це був акт колективної пам'яті, що став символом національної трагедії. Чеченці також вказували на свою етнічну та релігійну самобутність, що, на їхню думку, обґрунтовувало їхнє право на самовизначення відповідно до міжнародних стандартів.

Опір збройних сил Чечні та використання партизанської тактики: Оскільки Чечня не мала рівних військових ресурсів з Росією, її сили опору використовували партизанську тактику ведення боїв. Чеченці намагалися уникати відкритих боїв з російськими військовими, застосовуючи методи партизанської війни в гірських районах, де вони мали значну перевагу в знанні місцевості та використанні природних укриттів. Ця тактика дозволила чеченцям стримувати наступ Росії на протязі кількох років.

Релігійний та національний фактор як рушійна сила спротиву: Іслам був важливим елементом чеченської національної ідентичності і культурної єдності. Відновлення мечетей, релігійних шкіл та духовної автономії стало частиною чеченського національного відродження. Іслам також виступав як моральна основа для чеченців, допомагаючи їм у боротьбі за незалежність, зокрема через етичні принципи, такі як честь, відданість та справедливість.

Силам Дудаєва дісталася значна кількість зброї: 2 пускові установки оперативно-тактичного ракетного комплексу, 111 навчально-тренувальних літаків Л-39 і 149 Л-29, три винищувача МіГ-17 і два винищувачі МіГ-15, шість літаків Ан-2 та два вертольоти Мі-8, 117 штук авіаційних ракет Р-23 і Р-24, 126 штук Р-60, близько 7 тис. авіаснарядів ГШ-23, 42 танка Т-62 і Т-72, 34 БМП-1 і БМП-2, 30 БТР-70 і БРДМ, 44 МТ-ЛБ, 942 автомобіля, 18 РСЗВ Град і більше 1000 снарядів до них, 139 артсистем, в тому числі 30 122-мм гаубиць Д-30 і 24 тис. снарядів до них, протитанкові гармати МТ-12, 5 ЗРК, 25 ЗУ різних типів, 88 ПЗРК, 105 шт. ЗУР С-75, 590 одиниць протитанкових засобів, в тому числі два ПТРК Конкурс, 24 комплексу ПТУР Фагот, 51 комплекс ПТУР Метис, 113 комплексів РПГ-7. Близько 50 тис. одиниць стрілецької зброї, понад 150 тис. гранат. 27 вагонів боєприпасів, 1620 ПММ, близько 10 тис. комплектів речового майна, 72 т продовольства; 90 т медичного майна [94, с. 53]. Ще до оголошення будь-якого рішення російської влади, 1 грудня, авіація завдала удару по аеродромах Калиновська і Ханкала і вивела з ладу всі літаки, що знаходилися в розпорядженні чеченських бойовиків. 11 грудня 1994 року президент Російської Федерації Борис Єльцин підписав Указ № 2169 «Про заходи щодо забезпечення законності, правопорядку і громадської безпеки на території Чеченської Республіки» [98, с. 124]. У той же день підрозділи Об'єднаного угруповання військ (ОГВ), що 39 склалися з частин Міністерства оборони та Внутрішніх військ МВС вступили на територію Чечні. Війська були розділені на три групи і входили з трьох різних сторін – із заходу (з Північної Осетії через Інгушетію), північного заходу (з Моздокського району Північної Осетії) і сходу (з території Дагестану). Східне віськове угруповання було блоковане в Хасав'юртівському районі Дагестану місцевими жителями – чеченцями-аккінцями. Західна група також була блокована місцевими жителями і потрапила під обстріл біля села Борсуки, однак застосувавши силу, все ж прорвалася в Чечню. Найбільш успішно просуvalася Моздокське угруповання, що вже 12 грудня підійшло до селища Долинський, розташованому в 10 км від Грозного. Поблизу Долинського російські війська зазнали обстрілу з ракетної артилерійської установки «Град» і

потім вступили в бої за цей населений пункт. Новий наступ підрозділів ОГВ почався 19 грудня. Владикавказське (західна) угруповання блокувало Грозний із західного напрямку, обійшовши Сунженський хребет. 20 грудня Моздокське (північно-західне) угруповання зайняло селище Долинський і заблокувало Грозний з північного заходу. Кизлярське (східне) угруповання блокувало Грозний зі сходу, а десантники 104 повітряно-десантного полку блокували місто з боку Аргунської ущелини. При цьому, південна частина Грозного виявилася не заблокована. Таким чином, в перші тижні війни, російські війська змогли практично без опору зайняти північні райони Чечні [82, с. 330]. Незважаючи на те, що Грозний як і раніше залишався заблокованим з південного боку, 31 грудня 1994 року розпочався штурм міста. У місто вступили близько 250 одиниць бронетехніки, вкрай вразливою у вуличних боях. Російські війська були погано підготовлені, між різними підрозділами не було налагоджено зв'язок та взаємодію, у багатьох солдат не було бойового досвіду. Війська мали застарілі плани міста в обмеженій кількості. Засоби зв'язку не були обладнані апаратурою закритого зв'язку, що дозволяло противнику перехоплювати переговори [100, с. 56]. Західне угруповання військ було зупинено, східне угруповання також відступило і не робило ніяких дій до 2 січня 1995 року. На північному напрямку 1-й і 2-й батальйони 131-ї окремої Майкопської мотострілецької бригади, у кількості понад 300 осіб, механізований батальйон і танкова рота 81-го Петракувського мотострілецького полку (10 танків), що знаходилися під командуванням генерала Пуліковського, дійшли до залізничного вокзалу і Президентського палацу. Сюди таємно були перекинуті «абхазький» і «мусульманський» батальйони чеченських бойовиків чисельністю понад 1000 осіб. Федеральні сили потрапили в оточення - втрати батальйонів Майкопської бригади склали 85 чоловік убитими і 72 зниклими безвісти, знищено 20 танків, понад 100 військовослужбовців потрапило в полон. Східне угруповання під командуванням генерала Рохліна також було оточене і загрузло в боях з підрозділами чеченських бойовиків [26, с. 579]. Російські війська змінили тактику – тепер замість масового застосування бронетехніки застосовували

маневрені десантно-штурмові групи, підтримувані артилерією і авіацією. У Грозному зав'язалися запеклі вуличні бої. Два угруповання рушили до Президентського палацу та 9 січня зайняли будівлю нафтового інституту і грозненський аеропорт. До 19 січня ці угруповання зустрілися в центрі Грозного і захопили Президентський палац, але загони чеченських сепаратистів відійшли за річку Сунжа і зайняли оборону на площі «Минутка». Російські війська контролювали на той момент близько третини міста. До початку лютого чисельність ОУВ (Об'єднаного угруповання військ) була підвищена до 70 000 чоловік. Новим командувачем ОУВ став генерал Анатолій Куликов. Лише 3 лютого 1995 року було утворене угруповання «Юг» і почалося здійснення плану по блокаді Грозного з південної сторони. До 9 лютого російські підрозділи вийшли на рубіж федеральної траси «РостовБаку» [39, с. 78]. 13 лютого в станиці Слепцовській (Інгушетія) пройшли переговори між командувачем ОУВ Анатолієм Куликовим і начальником Генерального штабу 41 Збройних сил ЧРІ Аслана Масхадова про укладання тимчасового перемир'я – сторони обмінялися списками військовополонених, також обом сторонам надавалася можливість вивезти загиблих і поранених з вулиць міста. Проте перемир'я порушувалося обома сторонами. У 20-х числах лютого в місті, особливо, в південній частині тривали вуличні бої, але чеченські загони були позбавлені підтримки, що змусило поступово відступати з міста. 6 березня 1995 року загін бойовиків чеченського польового командира Шаміля Басаєва відступив з Чорноріччя – останнього району Грозного, що контролювався чеченцями, і місто остаточно перейшло під контроль російських військ. У Грозному була сформована проросійська адміністрація Чечні на чолі з Саламбеком Хаджієвим і Умаром Автурхановим. В результаті штурму Грозного місто було фактично знищено і перетворено в руїни [44, с. 83]. Після штурму Грозного головним завданням російських військ стало встановлення контролю над рівнинними районами республіки. Російська сторона почала вести активні переговори з населенням, переконуючи місцевих жителів виганяти бойовиків зі своїх населених пунктів. Разом з тим, російські підрозділи займали висоти над селищами і містами.

Завдяки цьому, 15 – 23 березня було взято місто Аргун, 30 і 31 березня були взяті міста Шалі та Гудермес. Однак, загони бойовиків не були знищені і безперешкодно покидали населені пункти. Незважаючи на це, в західних районах Чечні йшли локальні бої. 10 березня почалися бої за село Бамут. 7 – 8 квітня зведений загін МВС, що складається з Софрінської бригади внутрішніх військ і підтримуваний загонами СОБР і ОМОНу увійшов в село Самашки (Ачхой-Мартанівський район Чечні) і вступив в бій з силами бойовиків. Село обороняли понад 300 осіб, так званий «Абхазький батальйон» Шаміля Басаєва. Втрати бойовиків склали більше 100 чоловік, російські – 13 – 16 чоловік загиблими, 50 – 52 пораненими. В ході бою за Самашки загинуло безліч мирних жителів, і ця операція викликала великий резонанс в російському суспільстві і посилила антиросійські настрої в Чечні [31, с. 53]. 15 – 16 квітня розпочався вирішальний штурм Бамута – російським військам вдалося увійти в село і закріпитися на околицях. Однак, російські війська були змушені покинути село, так як тепер уже бойовики зайняли важливі висоти над селом, використовуючи старі ракетні шахти РВСН, розраховані на ведення ядерної війни і невразливі для російської авіації. Серія боїв за це село тривала до червня 1995 року, потім бої були припинені після терористичного акту в Будьоновську і поновилися в лютому 1996 року. До квітня 1995 року російськими військами була зайнята майже вся рівнинна територія Чечні і сепаратисти зробили упор на диверсійно-партизанські операції. З 28 квітня по 11 травня 1995 року російська сторона оголосила про припинення бойових дій зі свого боку. Наступ відновився 12 травня. Удари російських військ припали на села Чірі-Юрт, що прикривав вхід в Аргунську ущелину і Сержень-Юрт, що знаходилося біля входу у Веденську ущелину. Незважаючи на значну перевагу в живій силі і техніці, російські війська загрузли в обороні противника. На те, щоб взяти Чірі-Юрт, генералу Шаманову знадобився тиждень обстрілів і бомбардувань [21, с. 159]. У цих умовах російське командування вирішило змінити напрямок удару – замість Шатоя на Ведено. Підрозділи чеченських бойовиків були скуті в Аргунській ущелині і 3 червня Ведено було взято російськими військами, а 12 червня було

взято районні центри Шатой і Ножай-Юрт. Також, як і в рівнинних районах, силам чеченців не було завдано поразки і вони змогли піти з покинутих населених пунктів. Тому, ще під час «перемир'я», чеченські бойовики змогли перекинути значну частину своїх сил в північні райони. Новим етапом у розвитку опозиційного конфлікту можна вважати терористичний акт з 14 по 19 червня 1995 року, у передмісті Ставропольського округу РФ. Опозиційна сторона вперше, в практиці опору чинній владі, використала метод терористичного нападу, для досягнення своїх політичних та економічних цілей. Лідери терористичного акту обрали такий крок незважаючи на загальну правову та міжнародну заборону таких методів тиску [44, с. 43]. За словами тогочасних дослідників, такий зухвалий напад терористів на тилове місто Росії вразила не лише сучасників, а й вищу політичну еліту країни. Такі дії змусили генерала А. Кулікова та А. Волинського розпочати з бойовиками відкриті переговори. З комплексу усіх вимог можна виділити – заклик до припинення бойових дій, повне виведення військ з Республіки Ічкерія. Такі дії обох сторін поклали початок новому виду міжнародних відносин – епоху перспективного політичного тероризму та консенсусу [50, с. 95]. Події терористичного акту розгорталися досить швидко для обох сторін. Вже об 11:45 пролунав дзвінок до місцевого відділку Будьоновського МВВС (Міністерство внутрішніх справ Росії). Так мобільний пост міліції повідомив, що до міста наближаються два КАМАЗи, які супроводжують не зареєстровані міліцейські машини. Підозрілим автівкам була висунута вимога продемонструвати вміст КАМАЗів, однак, чеченці запевнили, що вантаж складається з тіл загиблих, що доправляються для поховання, і відмовили в огляді. Було запропоновано надати супровід вантажу, і для детальної перевірки направитись до відділку. Терористи охоче погодились, і до міста Будьоновська їх супроводжував міліцейський кортеж. Під час свого інтерв'ю газеті «Комсомольська правда» лідер терористичного нападу Шаміль Басаєв, висловив свою точку зору на ці події: «В Будьоновську у нас знаходився розвідувально-диверсійний батальйон. Ми не збирались захоплювати Будьоновськ, у нас була інша мета. Ми прагнули дістатися до Москви, там трохи

повоювати, і подивитися, як російська влада буде бомбити Москву. Але вся наша операція зірвалась через зажерливість постових гаїшників. У нас просто не вистачило грошей заплатити цьому посту. Через це вони причепилися до нас і запропонували проїхати у відділення міліції. Таким чином місто Будьоновськ опинилося у заручниках. За яку ціну ви купували пости ДАІ ? Від 100 доларів на всіх до 5 тисяч рублів на людину» [27, с. 247]. Якщо розглядати обидва коментарі до ситуації, то можна проаналізувати позиції обох сторін. Сторона РФ не очікувала військових на території своєї держави, навіть на факт кортежу з вантажівок та міліцейських машин внутрішня служба безпеки не звертала уваги. Кортеж був зупинений вже неподалік лінії розмежування через банальну бюрократичну тяганину – відсутність документів, що дозволяють перевозити вантаж. Однак, ця ситуація засвідчила, що терористичне угруповання чітко спланувало, та розробило свою операцію до найменших деталей. Свій багаж знань, щодо форм та методів роботи ДПС (дорожньо-постової служби) Ш. Басаєв використав у повному обсязі. Дані розвідки Ш. Басаєва дозволили проаналізувати настрої у штабі противника. Офіційна військова сторона РФ цю ситуацію прокоментувала так: «Чеченці вже ні на що не спроможні, їх війська розбиті, а польові командири ведуть війну лише завдяки важким природнім умовам в Кавказьких горах» [53, с. 26]. Ситуація з операцією бойовиків Ш. Басаєва розкрила той факт, що патріотично налаштованих громадян в Чечні досить багато, і вони здатні чинити опір федеративним силам. Для чеченської сторони, ця війна набула нової форми, російська сторона таку тактику охрестила партизанщиною в гірських умовах, що нагадувало військове протистояння в Афганістані. Виходячи з таких коментарів, можна вважати, що Ш. Басаєв став засновником нового виду партизанської боротьби в тилівій частині території ворога. Оскільки такого методу не використовували до нього воюючі слабші опоненти, наприклад, афганці, в'єтконговці, чи моджахеди. До цього широко застосовувалися підкладання вибухівки, цей метод використовувала Ірландська республіканська армія, Курдська робітничка партія, чи Баскська ЕТА у Іспанії, але на захоплення міст, та диктування своїх умов ніхто з них не наважувався.

Загальну діяльність російських підрозділів Д. Дудаєв коментував таким чином: «Зовсім не захищений чеченський народ гине під ударами високоточних 45 ракет. В бій йде стратегічна авіація, ракетоносії ядерної зброї, котрі використовувались при обстрілі Гудермесу» [56, с. 72]. Винахідник «віяльного бомбардування» пояснював використання авіації тим, що так було морально легше знищувати мирних людей цілими жилими кварталами, тому російські військові зробили головну ставку на авіацію». Від авіаносних ракетних ударів гинули не лише звичайні громадяни, а страждали й родини очільників повстання. Сам Ш. Басаєв в результаті одного з авіанальотів втратив 11 чоловік рідні. Подальші військові дії в Будьоновську відбувалися вже за знайомим сценарієм для обох сторін. Діставшись до міського відділку міліції розпочалася масована перестрілка. В цій перестрілці перевага виявилася на боці терористів, оскільки табельній зброї міліціонерів вони співставили автомати, гранатомети, вибухівку. Майже відразу загинуло 8 міліціонерів, декількох вдалося взяти в полон, вони і в подальшому будуть слугувати заручниками. За близько 30 хвилин бою у відділку було отримано значну кількість жертв. На відділку бойовики не зупинилися і разом з заручниками рушили до центральної площі міста. Головною метою Ш. Басаєва стала організація супротиву силам РФ, оскільки з кожною годиною в місті їх ставало дедалі більше [12, с. 127]. У цій ситуації бойовикам довелося розділитися, одна частина угруповання контролювала заручників до центральної площі міста, а інша частина відправилася захоплювати адміністрацію міста та ринок. Основним завданням захоплення адміністрації стало підняття прапора Ічкерії, і вони його успішно виконали. З кожним захопленням будівель збільшувалася кількість заручників за рахунок працівників цих будівель. Вже на 15:00 кількість заручників становила 2,5 тисячі осіб, з ними бойовики рушили до міської лікарні, котра стала форпостом терористичного акту. Уже в лікарні кількість заручників збільшилася до 5000 тисяч, за рахунок хворих, що там знаходилися. Однак, влада РФ також не втрачала часу, і переправляла зі Ставрополя спец.війська, а з Москви та Санкт-Петербургу були направлені групи швидкого реагування [21, с. 204]. Цей період

у терористичній операції лідер описує так: «Спочатку ми хотіли воювати у центрі міста, але лікарі виявились людьми честі та обов'язку: не зважаючи на бій, вони відвозили поранених, у тому числі й наших чоловік 20 до лікарні. І ми пішли до наших, інакше війська їх добиватимуть – в нас є такі факти.». Будучи досвідченим військовим, Ш. Басаєв розумів, що незначна кількість його людей не зможуть довго чинити опір, оскільки російський спецназ переважав їх не тільки у кількісному складі, а й у досвіді та оперативності. Проаналізувавши ці факти, генерал розумів, що заручники не довго прослугують їх гарантією безпеки, зважаючи на те, що лікарня мала запаси продуктів, медикаментів, та був персонал, який міг швидко допомагати бійцям у випадку обстрілу. Оскільки ситуація в Чечні отримала широкого розголосу, зарубіжні та місцеві ЗМІ (засоби масової інформації) почали пильно спостерігати за ходом терористичної операції. Широкого розголосу вимагали громадські організації, Необхідно сказати, що висвітлення в ЗМІ вимагали не лише громадські організації, міжнародні партнери, але й чеченці. Для утвердження своїх позицій, та для висвітлення позиції бойовиків, 14 червня Ш. Басаєв організував прес-конференцію для зацікавлених осіб [69, с. 337]. Однак, про власну безпеку у цих умовах лідер руху також подумав, та обрав напівпідвальне приміщення, як площадку для зустрічі. Не втрачаючи часу російська сторона готувалася до штурму лікарні, тому Ш. Басаєв у напівпідвальному приміщенні був захищений від куль. Під час прес-конференції були вперше озвучені цілі та завдання терористичного акту, а саме: нехай РФ веде війну на своєму плацдармі. На зустрічі пролунало питання причетності Д. Дудаєва та Р. Масхадова до цієї акції, відповідь Ш. Басаєва була категоричною – уряд ніякої причетності до цього немає, вся відповідальність покладена на чеченський народ [77, с. 294]. Для штурму російська сторона направила гарнізони спецпідрозділів та бронетехніку, повітряний простір зайняли бойові вертольоти Мі-24. У бойовій готовності спецпідрозділ «Альфа» всю ніч очікував наказу до штурму. З іншого боку російське керівництво не виявляло бажання брати на себе таку відповідальність як життя заручників та персоналу лікарні, і проводити штурм. У складній

ситуації вночі з 14 на 15 червня у Бudyоновськ прибули віце-прем'єр В. Єгоров, міністр внутрішніх справ В. Єрін та директор ФСБ С. Степашин. Але й вони не віддавали наказ про штурм. Події розгорталися за нестандартною програмою, тому посадові особи, що були направлені для врегулювання проблеми, не мали чіткого плану дій. Від 15 червня підрозділи ОМОН (Отряд милиции особого назначения) разом з міліцією займалися патрулюванням міста, основною метою було виявити та знешкодити терористів. Атмосфера в місті була напружена до максимуму, військовослужбовці почали страждати від панічних атак, страх, що терористи знаходяться і за територією лікарні призвів до паніки серед міліцейських загонів [73, с. 13]. Під час однієї з таких панічних атак, російський воєнний зупинив автомобіль журналістки Н. Аляхіної, яка в цей час працювала у німецькій службі радіо-новин РУФА, її автомобіль був детально перевірений, і без причин розстріляний із кулемета, сама журналістка також загинула від його рук. Офіційним поясненням став нервовий зрив у напруженій ситуації. Психологічні проблеми були цього дня виявлені і в інших військових. Так, військовослужбовець не втримав у руках гранату, що була снарядом до гранатомету, сам він загинув, і від цього загинула одна людина, ще дві отримали серйозні поранення. Ці військові виявилися на підпитку, нібито для знаття стресу [85, с. 90]. У місті П'ятигорськ до числа заручників потрапили парламентарі з рядів адміністрації міста. Прикривши свої тили новим поповненням заручників, терористи направились до Карачаєвська, де мали у своєму розпорядженні вертольоти на яких відправились до лінії розмежування. Заручників залишили повністю неушкодженими. Під час цих подій президент був відсутній у країні, оскільки у нього був офіційний візит до Канади, на його думку, для врегулювання ситуації достатньо буде повноважень прем'єр-міністра В. Чорномірдіна. На 15 червня ні громадяни, ні журналісти не очікували жодних дій від обох сторін, і більше того – штурму. По місту поширювалась інформація, що терористи та влада будуть вести переговори. Суспільство дійшло такого висновку, тому що В. Чорномірдин не був рішучим у своїх рішеннях, він радше б порадився спочатку з великою кількістю радників, і узгодив це з президентом.

Самостійного рішення для врегулювання конфлікту, на думку оточуючого кола, він прийняти не міг, оскільки бойовики вимагали припинення військового конфлікту, повного виведення військ, та проголошення незалежності Ічкерії [85, с. 94]. Навіть на сьогоднішній день достеменно не відомо, хто став головним каталізатором подій ночі з 15-го на 16-е червня. Розпочався штурм захопленої лікарні. Діюча влада на протязі 10-ти днів не надавала офіційних пояснень подій, і лише 27 червня зам. міністр внутрішніх справ озвучив версію, що головний наказ віддав В. Чорномирдін [56, с. 119]. Офіційне пояснення цього штурму прозвучало так: «В ФСБ (Федеральна Служба Безпеки) почули заклики про допомогу, в лікарні з людей знущалися». В цей же час, лікар захопленої лікарні, В. Чепуріна, повністю заперечувала ці пояснення, оскільки вона проводила переговори з російською стороною на стороні терористів та заручників. Час для штурму обрали, з військової сторони вдало, пацієнти та лікарі відпочивали, у бойовиків приспана пильність. Перед початком штурму у лікарні вимкнули світло, і розпочався захват груп «Альфа» та «Вега». Не зважаючи на дезінформацію, що ці підрозділи просунулися до першого поверху та підвалу, але все було інакше – на сторону терористів стали заручники. Від заручників пролунали заклики до російської сторони скласти зброю, припинити штурм. Керівник терористів Ш. Басаєв розумів, що подальший опір понесе за собою масу людських жертв серед обох сторін. Жестом доброї волі від бойовиків став дозвіл лікарям вести переговори із військовими [57, с. 147]. Проблеми розпочалися на самому початку переговорного процесу. Парламентери на початковому етапі не змогли знайти керівництво операцією, був відсутній генерал, на пропускному пункті не було патрулю. У штабі знаходився лише В. Жириновський, але у нього не було достатньо повноважень для віддавання наказу про припинення. Уповноваженим для вирішення таких питань мав стати Єгоров, але він не взяв на себе відповідальності. Найбільшу роль у припиненні цієї бійни зіграли самі офіцери. Вони віддали наказ про припинення вогню, про відхід, оскільки в разі перемоги вони будуть на лаврах, але у випадку масової загибелі заручників їх звинуватять у цьому. Чеченська сторона пішла на значні

поступки та відпустила дітей та жінок. Під час розмови колишніх заручників з журналістами виявилось, що мотиви бойовиків були близькими для заручників, відбулося порозуміння. Заручники одноголосно у всіх смертях звинувачували російських військових, керівництво штурму. Зі свого боку, люди говорили, що терористи були людяними, допомагали переховуватися від куль, та навіть віддавали свої пайки дітям та жінкам, при потребі допомагали лікарям з пораненими. Психолог А Кашпіровський по закінченню діалогу з колишніми заручниками підвів підсумок: «Мене вразило, що заручники горою стоять за чеченців. Вони доводять, що чеченці їх захищали. У заручників після штурму з'явився тваринний страх перед російськими солдатами [80, с. 176]. Інформація про постраждалих була досить суперечною: російська сторона оголосила про загибель сорока терористів та трьох бійців «Альфа», але заручники та терористи стверджували про загиблих чотирьох бійців Ш. Басаєва. Саме сторона терористів першою повідомила про смерть близько трьох десятків заручників в результаті штурма. Для підтвердження своєї позиції Ш. Басаєв дав дозвіл забрати тіла загинувших для передачі рідним та 50 поховання. Безпрецедентною рисою цієї ситуації стало взаєморозуміння між бойовиками та жертвами, їх мотивація та цілі спонукали заручників взяти зброю в руки та боротися на стороні бойовиків. Провальний маневр зі штурмові спонукав російську сторону сісти за стіл переговорів з терористами. Було вирішено йти шляхом мирного врегулювання . З огляду на позицію РФ сторона опонентів обирає єдиний вірний шлях поведінки. Надається повний доступ до приміщення лікарні, в першу чергу журналістам, потім представникам Державної Думи. Метою такої співпраці стає правдиве висвітлення подій у лікарні, стан здоров'я заручників, моральний стан самих терористів. Такі дії допомогли спростувати міфи про тортури над заручниками, добивання поранених. Для подальшого врегулювання ситуації з лідером терористів зв'язався В. Чорномірдин, з глибокими переконаннями, що повтору штурму не буде, хоча ці переконання не були сприйняті на віру, бійці постійно знаходилися у бойовій готовності. Позитивним сигналом стало налагодження контакту з В. Чорномірдиним, як представником влади, хоча ні

президент, ні прем'єр-міністр участі у переговорах так і не приймали, навіть не з'явилися у місті. До переговорного процесу приєдналися декілька депутатів та правозахисник С.Ковальов, вони перейняли на себе функції парламентарів. Разом з Ш. Басаєвим вони о 10 ранку провели загальний огляд лікарні, поспілкувалися з полоненими. Ця команда розробила проект урегулювання ситуації. О 10 ранку після дослідження лікарні та розмов з заручниками, депутати і Ш. Басаєв сіли розробляти проект улагодження конфлікту, їм знадобилося близько години для погодження його, основною ціллю плану стало припинення військових дій на території Чечні. В історії вивчення терористичних акцій такий фінал став справжнім проривом у врегулюванні таких конфліктів. Залишилося останнє – закріпити результат на папері. Однак, вже через годину до лікарні знову була направлена бронетехніка. Сторона Ш. Басаєва повторно зв'язалася з прем'єром, та почала вимагати офіційного підтвердження домовленостей, озвучити гарантії їх виконання. Дізнавшись про стягування техніки лідер бойовиків перервав спілкування з В. Чорномірдіні. Поява БТР (Бронетранспортер) була несподіваною навіть для російського керівництва. Керівництву РФ довелося з'ясовувати, звідки ця техніка, хто її направив, для заручників це був важкий час, оскільки люди боялися штурму. Через півгодини переговорів БТР покинув територію лікарні, а В. Чорномірдин озвучив на телебаченні умови протоколу, зачитав гарантії, пообіцяв припинити військову кампанію на території Чечні відразу після звільнення полонених. Для лідерів терористичного акту це стало справжньою перемогою на політичній арені. У період з 13:30 до 14:15 відбулося дві телефонні розмови Ш.Басаєва та В. Чорномірдіна, під час цього спілкування була узгоджена процедура обміну заручників, розроблений маршрут відходу бойовиків з лікарні до Чечні. Залишатися без гарантій для себе терористи не могли, тому домовилися на заміну заручників добровольцями, які склалися з депутатів, та частково преси. Для врегулювання подальших дій С.Ковальов та Ш. Басаєв обговорили детально подальші кроки по виконанню зобов'язань обох сторін, було розроблено план передачі заручників. Зі свого боку, преса висунула вимогу в повному доступі до

інформації, висвітлення процесу передачі заручників. Міністерство оборони РФ розуміло, що преса на стороні заручників, а вони на стороні бойовиків. Було досягнуто чітких домовленостей: разом з терористами залишилися 150 полонених, майже всі були добровольцями. Використовуючи їх, як щіт, вони сідають до автобусів, що надала сторона РФ. Їх маршрут простягався до селища Ведено у Чечні . У російської сторони було зобов'язання – не переслідувати автобуси з терористами до повного звільнення полонених. До автобусів «Ікарус» Ш. Басаєв особисто направляв бойовиків з полоненими, саджали їх по схемі: декілька журналістів, депутат та 18 заручників. Поруч із бойовиком з гранатами та атоматом, сидів заручник. Унікальним цей терористичний акт став ще й тому, що бойовики покидаючи лікарню просили щирого вибачення у лікарів та полонених: «У нас не було іншого виходу, інакше ця війна ніколи б не закінчилась» . Це вибачення поклало кінець Будьоновській операції, та завдяки політичним маневрам не завдало значних людських жертв. Як тільки колона автобусів рушила з місця, уряд РФ почав оправдовуватися за свою м'яку позицію по відношенню до терористів їх мирною політикою, миролюбством, не бажанням масових людських жертв. Мирну політику російська сторона також приписала собі, приховуючи справжні мотиви захоплення лікарні. З пояснень цієї ситуації В. Чорномірдіна: «Ніяких компромісів з Д. Дудаєвим та його воєнізованими формуваннями бути не може. Переговорний процес розпочнеться завдяки чіткому формуванню нашої позиції. Його метою є призупинення бойових дій, початок відбудови народного господарства, життя в республіці має увійти в нормальне русло, чеченський народ повинен спокійно готуватися до проведення демократичних виборів. Він повинен сам вирішити свою долю – і вирішить!» . Маневрування в сторону РФ проявилось в замовчуванні того, що чеченська сторона вже обрала свого президента та уряд демократичним шляхом, і саме цю позицію відстоюють чеченці. Подальша політика адміністрації президента була спрямована на приховування подій у Будьоновську, приховування фактів, які могли б використати сили Ш. Басаєва У цей час колона з автобусами йшла шляхом до Ведено, але не коротким шляхом, а для

перестрашування – найдовшим через Нефтекумск та Хасавюрт. Це було вигідно і федеральній стороні, оскільки бойовики не продемонстрували всій країні свій терористичний успіх. Під час зупинки біля Хасав'юрта відбулися ще одні переговори, в яких лідер терористів уточнив у сторони опонента гарантії безпеки розуміючи, що на відкритій місцевості зруйнувати автобуси не складає жодної проблеми. Але військове керівництво таких гарантій не наважилось надати, ситуацію підігрівала преса, котра трансливала думку про те, що в автобусах люди знаходяться добровільно. Вже 20 червня близько восьмої години вечора колона автобусів прибула у Зандак, в якому терористи відпустили утримуваних. Люди зустрічали терористів як місцевих героїв. Наступного дня в Грозному розпочався переговорний процес. Від сторони Чечні були присутні Аслан Масхадов, Ширвані Басаєв, російську сторону представили В. Михайлов та А. Куліков. Переговорний процес був надважкий. Було визнано, що на території Чечні дійсно тривають військові дії. Переговорний процес закінчився 30 липня підписанням військової угоди про припинення вогню, виведення збройного контингенту з Чечні, відмова від важкої артилерії, обмін полоненими по системі «всіх на всіх». Всі ці позитивні зрушення були досягнені лише завдяки терористичним діям загону Ш. Басаєва. Він використав у своїх цілях нестійку позицію російського соціуму по відношенню до ситуації у Чечні, в майбутньому війська федерації будуть діяти з терористами жорстоко та рішуче. Загони «Альфа» зупинила позиція терористів, заклик до миру, і щира підтримка бойовиків заручниками, жодний інший теракт не отримав такого відклику в суспільстві. 9 січня 1996 загін бойовиків чисельністю 256 чоловік під командуванням польових командирів Салмана Радуюєва, Турпал-Алі Атгерієва і ХункарПаш Ісрапілова здійснив рейд на місто Кизляр (Республіка Дагестан). Спочатку метою чеченських бойовиків була російська вертолітна база і склад зброї. Терористи знищили два транспортних вертольоти Мі-8 і взяли кілька заручників, що охороняли базу військовослужбовців. До міста стали підтягуватися російські військові і правоохоронні органи, тому терористи захопили лікарню і пологовий будинок, зігнавши туди ще близько 3000 мирних

жителів. Цього разу російська влада не стали віддавати наказ на штурм лікарні, щоб не посилювати антиросійські настрої в Дагестані . В ході переговорів вдалося домовитися про надання бойовикам автобуси до кордону з Чечнею в обмін на звільнення заручників, яких передбачалося висадити біля самого кордону. 10 січня колона з бойовиками і заручниками рушила до кордону. Коли стало ясно, що терористи підуть в Чечню, автобусна колона були зупинена попереджувальними пострілами. Скориставшись замішанням російського керівництва, бойовики захопили село Первомайське, роззброївши місцевий міліцейський блокпост . З 11 по 14 січня проходили переговори, 15 – 18 січня відбувся невдалий штурм села. Паралельно зі штурмом Первомайського, 16 січня 1996 в турецькому порту Трабзон група чеченців захопила пасажирський теплохід «Авразія» з погрозами розстрілювати заручників, якщо штурм Первомайського не буде припинений. Після дводенних переговорів терористи здалися турецькій владі. 18 січня під покровом ночі бойовики прорвали оточення і пішли в Чечню. Втрати російської сторони, за офіційними даними, склали 78 чоловік загиблими і кілька сотень пораненими . 6 березня 1996 року загони бойовиків атакували з різних напрямків контрольований російськими військами Грозний. Бойовики захопили Старопромисловський район міста, блокували і обстрілювали російські КПП і блокпости. Незважаючи на те, що Грозний залишився під контролем російських збройних сил, чеченці захопили з собою запаси продовольства, медикаментів і боєприпасів. Втрати російської сторони за офіційними даними склали 70 чоловік убитими і 259 пораненими. 16 квітня 1996 року колона 245-го мотострілецького полку збройних сил РФ, що рухалася в Шатой потрапила в засідку в Аргунській ущелині біля села Яришмарди. Операцією керував польовий командир Хаттаб. Бойовики підбили головний і замикає колону машини, таким чином колона виявилася заблокована і зазнала значних втрат.

3.2. Завершення війни та підписання мирного договору

Завершення Першої російсько-чеченської війни стало можливим завдяки численним факторам, серед яких воєнні втрати обох сторін, міжнародний тиск та зростання внутрішньополітичних проблем як у Росії, так і в Чечні. Хоча мир був досягнутий тимчасово, підписання угоди не вирішило остаточно питання про незалежність Чечні, що залишило територіальний конфлікт відкритим і в подальшому призвело до нової хвилі насильства.

Причини завершення війни:

Невдачі на полі бою та виснаження ресурсів:

Російська армія зіткнулася з серйозними труднощами в ході війни через тактику партизанської війни, застосовану чеченцями. Невдалі спроби захопити столицю Грозний, високі втрати серед російських військових і значні фінансові витрати на ведення війни призвели до того, що Росія змушена була зважити на подальші наслідки цього конфлікту. Внутрішній політичний тиск на президента Бориса Єльцина посилювався через незадоволення громадянських кіл не лише через військові втрати, а й через гуманітарні катастрофи в Чечні.

Міжнародний тиск та гуманітарні наслідки:

Міжнародна спільнота, зокрема країни ЄС і США, активно критикували Росію за використання надмірної сили, порушення прав людини та невиправдані цивільні втрати в Чечні. ООН, хоча і не застосовувала прямих санкцій, виступала з різними заявами про необхідність мирного вирішення конфлікту. Крім того, зростання гуманітарної кризи в Чечні, зокрема в Грозному, змусило Росію шукати дипломатичне рішення.

Внутрішньополітичні фактори та зростання невдоволення у Росії:

Внутрішня політична ситуація в Росії після 1994 року була складною. Проблеми в економіці, політична нестабільність і значні соціальні витрати на ведення війни сприяли зростанню опозиції до військової кампанії. Борис Єльцин, прагнучи зберегти своє політичне становище, змушений був шукати шляхи для завершення конфлікту.

Підписання мирного договору: Хасав'юртовські угоди

21 квітня 1996 року російський літак АВАКС А-50, на якому було встановлено обладнання для пеленга сигналу супутникового телефону, отримав наказ на зліт. Одночасно з цим в район села Гехи-Чу виїхав кортеж Дудаєва. Розгорнувши свій телефон, Дудаєв зв'язався з Костянтином Боровим. У цей момент сигнал з телефону був перехоплений, і два штурмовики Су-25 піднялися в повітря. Коли літаки досягли мети, по кортежу було випущено дві ракети, одна з яких потрапила прямо в ціль. Незважаючи на ліквідацію Дудаєва, остаточне взяття населених пунктів Гойське, Старий Ачхой, Бамут, Шалі, війна стала приймати затяжний характер. В умовах намічених президентських виборів російське керівництво вирішило в черговий раз піти на переговори з чеченськими бойовиками. 27 – 28 травня в Москві пройшла зустріч російської і ічкерійської делегацій, яку очолював Зелімхан Яндарбієв, на якій вдалося домовитися про перемир'я з 1 червня 1996 року і обмін полоненими. 10 червня в Назрані, республіка Інгущетія, в ході чергового етапу переговорів було досягнуто згоду про виведення російських військ з території Чечні, за винятком двох бригад, роззброєння чеченських бойових загонів, проведення вільних демократичних виборів. Питання про статус республіки тимчасово відклали. Але укладені угоди порушувалися обома сторонами, зокрема, російська сторона не поспішала виводити свої війська, а чеченський польовий командир Руслан Хайхороев взяв на себе відповідальність за вибух рейсового автобуса в Нальчику. 3 липня 1996 року діючий президент Російської Федерації Борис Єльцин був переобраний на пост президента. Новий секретар Ради Безпеки Олександр Лебідь оголосив про відновлення бойових дій проти бойовиків. Вже 9 липня, після російського ультиматуму, бойові дії поновилися – авіація завдавала ударів по базах бойовиків в гірських Шатойському, Веденському і Ножай-Юртівському районах. 6 серпня 1996 року загони чеченських бойовиків чисельністю від 850 до 2000 людей знову атакували Грозний. Вони не ставили собі за мету захоплення міста, ними були блоковані адміністративні будівлі в центрі міста, а також обстрілювали блокпости і КПП. Російський гарнізон під командуванням генерала Пуліковського, незважаючи на значну перевагу в живій силі і техніці не

зміг утримати місто. Одночасно зі штурмом Грозного бойовики захопили міста Гудермес і Аргун. Я вважаю, що саме поразка російських військ в Грозному призвела до підписання Хасав'юртівських угод про припинення вогню. 31 серпня 1996 року представниками Росії (голова Ради Безпеки Олександр Лебідь) і Ічкерії (Аслан Масхадов) в місті Хасав'юрті (Республіка Дагестан) було підписано угоди про перемир'я. Російські війська повністю виводилися з Чечні, а рішення про статус республіки було відкладено до 31 грудня 2001 року.

Переговори та підписання угоди (1996):

В серпні 1996 року після тривалих переговорів, за посередництва міжнародних організацій та третіх держав, було підписано Хасав'юртівські угоди між Росією та Чечнею, які припинили бойові дії. Згідно з угодами, Росія погоджувалася вивести свої війська з Чечні, а питання про подальший статус Чечні мало бути вирішене впродовж наступних кількох років через політичні переговори. Угода також передбачала певну автономію для Чечні в межах Росії.

Невизначеність подальшого статусу Чечні:

Угода не вирішила остаточно питання про незалежність Чечні. Росія погодилася на тимчасову автономію Чечні, однак не визнала її незалежність. Це залишило простір для подальших політичних суперечок між Чечнею та Росією, що стало основною причиною для розв'язання Другого чеченського конфлікту наприкінці 1999 року.

Вплив на міжнародні відносини та внутрішню ситуацію в Росії:

Підписання мирного договору стало важливим етапом для стабілізації ситуації в Чечні на деякий час. Однак на міжнародному рівні Росія мала серйозні проблеми з відновленням довіри після такої затяжної війни. Проте для внутрішнього споживання це стало сигналом, що Росія здатна врегулювати навіть найскладніші конфлікти, хоча насправді мир був лише тимчасовим.

Незважаючи на тимчасове припинення бойових дій після підписання Хасав'юртівських угод, конфлікт між Росією та Чечнею залишався відкритим і потенційно небезпечним для стабільності у регіоні. Проте ці угоди стали

важливим кроком у зменшенні інтенсивності бойових дій, дозволивши Чечні тимчасово відновити певну автономію.

Подальші етапи після підписання мирного договору:

Зміни в політичній ситуації в Чечні:

Після підписання Хасав'юртівських угод Чечня отримала значну автономію, але питання її незалежності залишалося відкритим. Джохар Дудаєв, обраний президентом Чеченської Республіки Ічкерія, продовжував боротьбу за міжнародне визнання Чечні як незалежної держави. Хоча Росія погодилася на тимчасову автономію, федеральна влада не визнавала права Чечні на суверенітет.

Відновлення економіки та гуманітарної ситуації:

Чечня зазнала великих руйнувань під час війни. Міста, зокрема Грозний, були знищені практично до нуля. Відновлення інфраструктури після бойових дій стало величезним викликом для місцевої влади та громадян, а також для міжнародних гуманітарних організацій. Занепала економіка, зросли рівень безробіття та соціальні проблеми.

Невизначеність у міжнародному статусі Чечні:

На міжнародній арені, попри певні успіхи Чечні у переговорах, республіка не отримала належного визнання. Більшість країн, включаючи західні держави, продовжували розглядати Чечню як частину Росії, хоча й визнавали проблеми з правами людини та політичну ситуацію в регіоні.

Зростання політичної нестабільності:

Відсутність стабільного врегулювання питань незалежності Чечні спричинила політичну нестабільність. Після підписання мирного договору між Чечнею і Росією не було вирішено головне питання — її незалежність. Внутрішньо політична ситуація в Чечні залишалась напруженою через конкуренцію між різними політичними силами та групами, що претендували на владу.

Політика Росії після підписання угод:

Для Росії підписання мирної угоди означало тимчасове успішне припинення бойових дій. Однак ця мирна угода була не більш ніж тимчасовим рішенням, і Росія вже в наступні роки підготувалася до нових військових дій у Чечні. Ідея збереження контролю над Чечнею залишалася пріоритетом для Кремля, і в 1999 році було розпочато Друге чеченське вторгнення.

Міжнародна реакція на Хасав'юртівські угоди:

Реакція міжнародних організацій:

Підписання угод спричинило певну міжнародну реакцію, зокрема з боку ОБСЄ, ООН і Європейського Союзу. ОБСЄ висловила занепокоєння щодо можливих порушень прав людини в Чечні, зокрема щодо дотримання умов мирного договору. Однак міжнародні організації не надавали Чечні жодної конкретної підтримки у питанні її незалежності. Міжнародна спільнота, як і раніше, розглядала Чечню як частину Росії.

Реакція Росії та внутрішній контекст:

Російська влада вважала підписання мирного договору кроком для тимчасового відновлення стабільності в регіоні. Однак політичні кола Росії не залишалися задоволеними тим, що мирний процес не дозволив повністю вирішити проблему Чечні та її статусу в складі Росії. Через кілька років, коли стало зрозуміло, що угоди не призвели до стабільного політичного вирішення питання незалежності Чечні, Росія вирішила відновити військову кампанію.

Реакція інших країн:

Зовнішні держави, зокрема США, ЄС та держави пострадянського простору, підтримали рішення про припинення бойових дій, однак водночас вони не висловлювали підтримки незалежності Чечні. У багатьох країнах було розуміння того, що стабільність в Росії і збереження її територіальної цілісності є важливими для загального мирного процесу в Європі, тому Чечня не отримала підтримки на шляху до повного суверенітету.

Наслідки підписання мирного договору:

Невизначеність у статусі Чечні:

Підписання мирного договору фактично не вирішило питання про політичний статус Чечні. Угода забезпечила певну автономію, але не гарантувала незалежність. Це стало однією з причин для подальших політичних конфліктів у Чечні і відкриття нових фаз насильства.

Зміна політичного ландшафту в Росії:

Підписання мирного договору було складним кроком для президента Росії Бориса Єльцина, який намагався зберегти політичний контроль та стабільність у країні. Однак націоналістичні сили всередині Росії не підтримували угоди, оскільки вони вважали, що поступки щодо Чечні ставлять під загрозу територіальну цілісність Росії.

Міжнародний імідж Росії:

Підписання угоди також мало серйозні наслідки для міжнародного іміджу Росії. Порушення прав людини під час війни в Чечні, а також тривала гуманітарна криза, змусили багато міжнародних організацій і західні країни переглянути свої відносини з Росією. Проте Росія все ж змогла утримати контроль над Чечнею і не допустила її визнання як незалежної держави.

Економічні наслідки:

Підписання мирної угоди також дозволило знизити економічне навантаження на Росію, яке виникло внаслідок війни, проте відновлення економіки Чечні залишалося складним процесом. Регіон залишався зруйнованим, і значні інвестиції для відновлення інфраструктури були потрібні для забезпечення стабільності.

Розділ IV.

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

4.1. Типологія війн на зламі XX – XXI сторічч: класифікація російсько-чеченської війни на уроці всесвітньої історії

Вивчення причин та наслідків Першої російсько-чеченської війни на уроках історії міжнародних відносин дозволяє визначити її місце серед інших військових конфліктів на зламі XX–XXI століть. У цей період світові конфлікти змінили свій характер, й з'явилися нові форми воєн, що відображають зміни в геополітичному ландшафті, міжнародних відносинах та внутрішньополітичних процесах. Зокрема, російсько-чеченська війна є важливим прикладом для розгляду типів збройних конфліктів, оскільки вона поєднує в собі кілька аспектів — від боротьби за незалежність до гібридних методів ведення війни.

Класифікація російсько-чеченської війни:

Для кращого розуміння типів сучасних збройних конфліктів, а також їхніх особливостей на уроках всесвітньої історії, важливо вивчити російсько-чеченську війну в контексті кількох типологій війн, серед яких можна виокремити наступні:

Громадянська війна: внутрішній збройний конфлікт:

Російсько-чеченська війна має ознаки громадянської війни, оскільки конфлікт розвивається в межах однієї держави, де одна територія прагне відокремитися від центральної влади. Проголошення Чечнею незалежності у 1991 році стало каталізатором конфлікту, в якому Росія не тільки намагалася відновити контроль над втраченим регіоном, але й вважала, що сепаратизм Чечні є загрозою для політичної та територіальної цілісності держави. Такі війни часто супроводжуються боротьбою за національну ідентичність, за право на самовизначення, що робить їх складними і дуже важкими для врегулювання.

Сепаратистська війна: боротьба за незалежність або автономію:

Російсько-чеченська війна є класичним прикладом сепаратистського конфлікту, коли одна частина держави прагне відокремитися і утворити свою незалежну державу або отримати автономію. Чечня прагнула здобути незалежність і визнання своєї суверенності, вказуючи на численні історичні факти репресій, таких як депортація чеченців в 1944 році, що стали основою для національного відродження. Для учнів важливо показати, як такі конфлікти зазвичай супроводжуються сильними етнічними, культурними та політичними факторами.

Війна між державами та невизнаними утвореннями (конфлікти за контроль над територією):

Хоча Чечня була частиною Росії, після проголошення незалежності вона фактично стала «невизнаним утворенням». Російська Федерація не визнавала Чечню як суверенну державу і розглядала будь-які спроби сепаратизму як загрозу для своєї територіальної цілісності. Така ситуація була типовою для багатьох пострадянських територій після розпаду СРСР, де виникали нові держави, які не отримували міжнародного визнання.

Гібридна війна: поєднання традиційних військових дій з новими методами боротьби:

Російсько-чеченська війна також має ознаки гібридної війни, у якій класичні збройні конфлікти поєднуються з новими методами боротьби, такими як інформаційні кампанії, пропаганда, бойові дії за допомогою новітніх технологій і партизанські тактики. Чеченці використовували методи асиметричної боротьби, намагаючись компенсувати свою технічну відсталість і чисельну перевагу російських військ. Крім того, війна мала також значний інформаційний аспект, де обидві сторони використовували медіа для формування громадської думки і підтримки своїх політичних ліній.

Війна на основі національного самовизначення: право народів на незалежність:

Важливо зазначити, що російсько-чеченська війна є прикладом війни, що виникла через боротьбу за національне самовизначення. Чеченці проголосили

свою незалежність на основі принципу самовизначення народів, який є важливою частиною міжнародного права. Вивчення цієї війни на уроках міжнародних відносин дає можливість обговорити, які права мають народи на самовизначення, а також як ці принципи застосовуються в реальному світі, коли боротьба за незалежність може призвести до збройних конфліктів.

Міжнародна війна: війна між державами та міжнародними організаціями:

Під час вивчення війни в контексті міжнародних відносин важливо розглянути не лише пряме зіткнення між державами, а й реакцію міжнародних організацій на конфлікти. Російсько-чеченська війна стала прикладом того, як міжнародні організації можуть виявляти занепокоєння, але не завжди мають змогу або бажання втручатися.

Міжнародний правовий контекст:

Росія, як постійний член Ради Безпеки ООН, змогла заблокувати будь-які спроби міжнародних організацій накласти санкції або втрутитись в конфлікт на користь Чечні. Цей конфлікт надає можливість обговорити в класі, чому міжнародні організації часто не здатні вжити необхідних заходів для вирішення кризових ситуацій, навіть якщо порушуються основні принципи міжнародного гуманітарного права.

Гуманітарна допомога та міжнародний тиск:

Хоча Чечня не отримала міжнародного визнання, війна не залишилась поза увагою міжнародних правозахисних організацій. ООН, ОБСЄ, Human Rights Watch та інші організації засуджували порушення прав людини з обох сторін, що дозволяє учням на уроках обговорити важливість міжнародного тиску на держави для забезпечення дотримання гуманітарних стандартів у збройних конфліктах.

Аналіз типів конфліктів на уроках всесвітньої історії:

Конфлікти за національне самовизначення:

Уроки історії міжнародних відносин повинні зосереджуватися на тому, як війна в Чечні стала проявом боротьби за національне самовизначення. Це

дозволяє учням зрозуміти важливість боротьби народів за право на свою культуру, мову і політичну свободу.

Війни як результат геополітичних амбіцій:

Вивчення Чечні через призму геополітики дозволяє з'ясувати, чому Росія не була готова дозволити незалежність Чечні, попри намагання цього народу відновити свою державність.

Перехід від традиційних до нових форм конфліктів (гібридна війна):

Російсько-чеченська війна також може бути вивчена через типи нових форм війни, зокрема гібридної війни, яка поєднує традиційні військові методи з новітніми технологіями, інформаційною війною та економічним тиском.

Війна як елемент постхолодної епохи та її місце в новій архітектурі безпеки

Класична типологія збройних конфліктів, що включає тільки міждержавні війни, на зламі XX–XXI століття стає все менш актуальною через перехід до нових форм насильства. Російсько-чеченська війна стала важливим етапом, коли традиційні конфлікти почали поєднуватися з новими політичними реаліями — національними рухами, тероризмом і гібридними методами ведення війни. Тому вивчення цього конфлікту у контексті нових підходів до безпеки дає учням можливість зрозуміти складність сучасних міжнародних війн і способи їх вирішення.

Перехід від міждержавних до внутрішніх конфліктів:

Російсько-чеченська війна чітко показала, що після холодної війни інтервенції великих держав у внутрішні конфлікти стали звичним явищем. Це відкриває для учнів можливість порівняти постхолодну епоху з періодом після Другої світової війни, коли більшість конфліктів були міждержавними. Чечня стала прикладом того, як країни можуть витримувати великі соціальні потрясіння через сепаратизм, що часто переростає у збройні конфлікти.

Нова геополітика і протиріччя між глобалізацією та націоналізмом:

Одним із важливих аспектів цієї війни є зіткнення двох великих сил: глобалізація, яка активно впливає на міжнародні відносини, і націоналізм, що змушує країни відстоювати свою територіальну цілісність і контролювати

національні рухи всередині держави. Уроки історії міжнародних відносин можуть підняти питання, як глобалізація сприяє розвитку національних рухів у відокремлених регіонах і як держави намагаються використовувати геополітичну ситуацію для зміцнення своїх національних позицій.

Роль міжнародних організацій у сучасних збройних конфліктах:

Війна в Чечні також дала чітке розуміння того, як міжнародні організації можуть бути безсилі в ситуаціях внутрішніх конфліктів, де одні держави виступають проти сепаратизму, а інші намагаються здійснити право на самовизначення. Це дозволяє учням обговорити роль ООН, ОБСЄ та інших міжнародних організацій в регулюванні збройних конфліктів, а також їх здатність до втручання в конфлікти між державами та національними рухами.

Проблеми мирного вирішення конфліктів: Хасав'юртівські угоди та їх уроки для міжнародної політики.

Хасав'юртівські угоди, підписані в 1996 році, стали важливим кроком у мирному врегулюванні війни, але вони також вказують на значні проблеми, які виникають при врегулюванні конфліктів, де одна сторона не готова поступатися принциповими питаннями, такими як суверенітет і незалежність.

Мирні переговори та їх обмеження:

Підписання мирних угод стало тимчасовим вирішенням, що дозволило на деякий час припинити бойові дії. Однак ці угоди не вирішили основних політичних суперечок між Чечнею і Росією, зокрема питання незалежності Чечні. Це є важливим моментом для уроків історії міжнародних відносин, оскільки демонструє складність мирного процесу, який часто є компромісом між сторонами, що не завжди може призвести до остаточного мирного вирішення конфлікту.

Дипломатія в умовах нескінченної війни:

Вивчення цього аспекту дає можливість обговорити, як дипломатія може бути використана як інструмент для припинення бойових дій, але не завжди забезпечує довготривалий мир. Підписання мирного договору між Росією і Чечнею не забезпечило стійкої стабільності, і через кілька років почалася нова

хвиля конфлікту, що продовжила проблему національних рухів і сепаратизму на пострадянському просторі.

Збройні конфлікти, тероризм та нові військові технології

Особливістю Першої російсько-чеченської війни є використання новітніх технологій, зокрема інформаційної війни та психологічних операцій. Чеченці активно використовували новітні медіа та інформаційні канали для пропаганди своєї справи, а Росія, у свою чергу, застосовувала значну кількість технічних засобів, таких як авіаудари, танки та артилерію.

Використання інформаційних технологій:

Війна в Чечні показала, як сучасні медіа можуть впливати на хід війни. Чеченці активно використовували міжнародні інформаційні ресурси, які допомогли підняти питання порушення прав людини в Чечні. Міжнародна спільнота спостерігала за подіями через інформаційні канали, що дозволило привернути увагу до ситуації в Чечні, але також показало, як маніпулювання інформацією може бути використано для підтримки певних політичних та військових стратегій.

Технології і партизанська війна:

Російсько-чеченська війна також є прикладом того, як новітні технології використовуються для партизанської боротьби. Чеченці, не маючи технологічної переваги, застосовували такі методи боротьби, як замасковані засадами, снайперські атаки, і, що важливо, інформаційну війну для впливу на світову громадськість і політику Росії. Це є важливим аспектом для розгляду на уроках історії як приклад змішаної тактики, що поєднує традиційні методи війни з сучасними технологіями.

Російсько-чеченська війна є важливою частиною навчального процесу, коли учням необхідно розглянути конфлікти на пострадянському просторі через призму сучасної політики, національних рухів, прав людини і новітніх методів ведення війни. Вивчення війни допомагає не лише усвідомити важливість мирного врегулювання та дипломатії, але й зрозуміти, чому деякі конфлікти, навіть з підписанням мирних угод, залишаються відкритими.

Вивчення глобальних змін і міжнародних відносин через призму локальних конфліктів:

Російсько-чеченська війна дає можливість обговорити глобальні зміни в міжнародних відносинах на зламі століть, порівняти їх з іншими конфліктами того часу (наприклад, в Югославії чи на Близькому Сході) і зрозуміти, як внутрішні конфлікти можуть мати глобальні наслідки.

Міжнародний контекст і правова оцінка:

Важливо на уроках історії звернути увагу на роль міжнародних правових норм, таких як право на самовизначення народів і міжнародне гуманітарне право. Це дозволить учням зрозуміти, як конфлікти можуть бути оцінені з точки зору прав людини та міжнародного права.

4.2. Війна у сучасному світі через призму захисту прав і свобод людини на уроках з Громадянської освіти та правознавства

Війна завжди супроводжується великою кількістю порушень прав людини. Російсько-чеченська війна є яскравим прикладом того, як конфлікти можуть призвести до масових гуманітарних катастроф і порушень основоположних прав і свобод цивільного населення. Вивчення цієї війни в контексті правознавства та громадянської освіти дозволяє не тільки оцінити масштаби порушень, а й вивчити, як міжнародне право та міжнародні організації можуть застосовувати заходи для захисту прав людини під час збройних конфліктів.

Порушення прав людини під час російсько-чеченської війни: конкретні приклади:

Російсько-чеченська війна, яка тривала з 1994 по 1996 рік, супроводжувалась численними порушеннями прав людини, багато з яких мали характер воєнних злочинів. Це дає можливість детально вивчити, які права були порушені, чому це стало можливим, і як міжнародні інститути реагували на ці порушення.

Масові вбивства і застосування колективних покарань:

В одній з найбільш обурливих ситуацій російська армія застосовувала тактику "випаленої землі", намагаючись "зламати" спротив чеченців за допомогою масових вбивств цивільного населення. Військові удари по цивільним об'єктам, таким як лікарні, школи, житлові квартали, призводили до великої кількості жертв серед мирного населення. Уроки громадянської освіти можуть допомогти учням зрозуміти, чому такі дії є порушеннями міжнародних норм і чому за них повинні бути передбачені санкції.

Депортація та порушення прав біженців:

Під час війни тисячі мирних чеченців були змушені залишити свої домівки через військові дії і погрози з боку російських сил. Ця депортація була примусовою і часто супроводжувалася фізичним насильством, пограбуваннями, знищенням майна та систематичними порушеннями прав біженців. На уроках правознавства можна обговорити, як міжнародне право захищає права біженців і як важливо забезпечити гуманітарну допомогу тим, хто постраждав від війни.

Торттури та насильство проти полонених:

Один із найбільш ганебних аспектів війни — це катування і страти полонених з обох сторін. Чеченські бійці, а також мирні жителі, які потрапляли в полон, стали жертвами жорстоких тортур і знущань. Ці порушення можна розглядати як частину гуманітарних злочинів, порушуючи основні принципи Женевських конвенцій, що захищають цивільних осіб та військових полонених.

Знищення цивільної інфраструктури:

Російська армія активно використовувала артилерію та авіацію для обстрілу Грозного, столиці Чечні, що призвело до практично повного знищення міста. Ці обстріли мали не тільки військове, а й гуманітарне значення — численні цивільні будівлі, медичні установи, школи були зруйновані. Порушення прав цивільних осіб і знищення їхньої власності є очевидним прикладом порушення міжнародного гуманітарного права.

Міжнародне право і його застосування до війни в Чечні

Російсько-чеченська війна показала, як міжнародне гуманітарне право може бути ігнороване під час збройних конфліктів, і як важливо, щоб міжнародні організації мали реальні механізми для забезпечення виконання цих норм.

Женевські конвенції та їх застосування:

Женевські конвенції, які визначають основні права захисту цивільних осіб і військових полонених під час збройних конфліктів, були серйозно порушені в Чечні. Росія, як учасник міжнародного правопорядку, повинна була дотримуватися цих стандартів, однак численні факти свідчать про систематичні порушення прав людини під час війни, включаючи катування, насильство та колективні покарання. Вивчення цього на уроках правознавства дозволяє учням побачити, як міжнародне гуманітарне право може бути застосоване для забезпечення захисту людей під час конфліктів.

Роль ООН та ОБСЄ:

У період війни ООН і ОБСЄ висловлювали занепокоєння щодо гуманітарної ситуації в Чечні, однак через політичну складність і неприязнь з боку Росії ці організації не змогли ефективно вплинути на ситуацію. ООН, будучи міжнародною організацією, що має повноваження для забезпечення миру та захисту прав людини, не мала достатньо механізмів впливу в межах цього конфлікту. Це дозволяє вивчити слабкі місця в міжнародному праві, які не завжди забезпечують належний захист.

Права біженців і гуманітарні організації:

Важливим аспектом міжнародного права є права біженців і внутрішньо переміщених осіб. Міжнародні організації, такі як UNHCR (Вищий комісар ООН у справах біженців) і Міжнародний Комітет Червоного Хреста, активно працювали в Чечні, намагаючись допомогти тим, хто став жертвою насильства. Однак з огляду на важку гуманітарну ситуацію і обмежений доступ до постраждалих районів, багато людей залишались без допомоги.

Громадянська освіта і правознавство: аналіз війни в Чечні через призму прав людини

Формування критичного мислення і моральної свідомості:

Одним з головних завдань громадянської освіти є формування у школярів критичного ставлення до порушень прав людини та здатності оцінювати їхні наслідки. Вивчення російсько-чеченської війни на уроках правознавства може сприяти розвитку моральної свідомості учнів, допомагаючи їм зрозуміти важливість захисту прав людини та необхідність запобігання насильству у збройних конфліктах.

Інтеграція міжнародного права в навчальний процес:

Вивчення війни в Чечні в контексті міжнародного права дозволяє учням зрозуміти, як міжнародні стандарти повинні регулювати поведінку держав у війні. Це допомагає розвивати у школярів розуміння ролі міжнародних організацій, таких як ООН, ОБСЄ, а також неурядових правозахисних організацій у збереженні миру та захисту прав людини.

Роль інформаційної грамотності:

Оскільки війна в Чечні активно висвітлювалась через медіа, учні можуть розглянути, як інформація може бути використана для маніпулювання громадською думкою і створення різних наративів. Вивчення цього аспекту допоможе розвинути вміння аналізувати інформаційні потоки та виявляти маніпуляції у сучасному світі.

Захист прав жінок і дітей під час війни:

Окремим важливим питанням є захист прав жінок і дітей під час збройних конфліктів. Війна в Чечні супроводжувалась значними порушеннями прав жінок та дітей, включаючи сексуальне насильство, примусову працю та депортацію. Під час вивчення цього питання на уроках правознавства учні можуть ознайомитись із міжнародними конвенціями та стандартами, що захищають ці групи в умовах війни, зокрема з Женевськими конвенціями та Конвенцією ООН про права дитини.

Роль правозахисних організацій та міжнародних судів в захисті прав людини під час війни

Взаємодія правозахисних організацій з державними органами під час війни:

Протягом Першої російсько-чеченської війни правозахисні організації відігравали важливу роль у фіксації порушень прав людини та зверненнях до міжнародної спільноти. Наприклад, Міжнародна амністія та Human Rights Watch публікували звіти, в яких фіксували порушення прав людини з обох сторін конфлікту. Їхні звіти стали основою для міжнародних судів та організацій, які проводили розслідування. Для учнів важливо розуміти, як правозахисні організації можуть впливати на ситуацію, навіть якщо уряди цих держав не бажають співпрацювати.

Міжнародний кримінальний суд та його роль у покаранні за воєнні злочини:

Міжнародний кримінальний суд (МКС), хоча й не мав юрисдикції на території Росії в той період, міг би бути важливим інструментом для покарання воєнних злочинців. Вивчення цього аспекту дає учням можливість обговорити, чому важливо створити міжнародні механізми, які здатні притягнути до відповідальності осіб, що порушують основні права людини під час війни. Міжнародні суди, як і міжнародні організації, мають великий вплив на те, як конфлікти повинні вирішуватися з урахуванням прав людини.

Порушення прав жертв та відновлення правосуддя:

Проблеми, з якими стикалися жертви порушень прав людини під час війни, включають невизнання їхніх прав та правову невизначеність. Це стосується не лише військових полонених, але й цивільних осіб, які стали жертвами терору, депортацій та інших насильницьких дій. Вивчення цієї проблеми на уроках правознавства дає учням можливість зрозуміти важливість створення механізмів відновлення правосуддя для постраждалих осіб.

Важливість превентивних заходів: як уникнути порушень прав людини під час конфліктів

Профілактика насильства та порушень прав людини:

Важливим аспектом вивчення прав людини під час війни є розуміння того, як можна уникнути порушень. Превентивні заходи включають навчання військових та правоохоронних органів про дотримання міжнародних гуманітарних стандартів і прав людини. Уроки громадянської освіти та

правознавства можуть допомогти учням зрозуміти важливість таких профілактичних заходів, які знижують ризик масових порушень, терору та насильства під час війни.

Міжнародні правові інструменти для захисту прав людини: Конвенція про заборону геноциду, протокол №1 до Женевських конвенцій:

Один із важливих аспектів, який може бути розглянутий на уроках, це міжнародні правові інструменти, що направлені на захист прав людини під час збройних конфліктів. Зокрема, Конвенція про заборону геноциду і протоколи до Женевських конвенцій створюють рамки для забезпечення захисту цивільних осіб під час війни. Ці міжнародні норми мають застосовуватися під час війни, щоб обмежити колективне покарання і масові вбивства цивільного населення.

Роль освіти і підготовки для попередження конфліктів:

Вивчення випадків порушень прав людини під час війни вчить нас, що важливим елементом профілактики є освіта і просвітницька діяльність. Відповідно, уроки громадянської освіти та правознавства повинні включати в себе аналіз історичних конфліктів і війни як частину навчання, що дає учням розуміння, як уникнути повторення трагедій і захистити права людей у майбутньому.

Роль неурядових організацій та медіа в попередженні порушень прав людини:

Медіа і неурядові організації відіграють важливу роль у попередженні порушень прав людини під час збройних конфліктів. Вони є важливим інструментом для привернення уваги міжнародної спільноти до порушень прав людини, а також для створення громадської думки, яка може впливати на політичне вирішення конфлікту. Уроки громадянської освіти повинні навчати учнів важливості свободи слова і правозахисної діяльності, яка може допомогти зберегти мир.

Війна як урок для світової спільноти: забезпечення прав людини після війни

Забезпечення прав людини після конфлікту:

Війна — це не тільки про період активних бойових дій, але й про те, як забезпечити права постраждалих після закінчення бойових дій. Це стосується як відновлення прав біженців, так і забезпечення права на справедливий суд для тих, хто скоїв воєнні злочини. Це питання є важливим для розуміння, як відбудовувати країну після війни і як уникнути повторення насильства.

Програмами відновлення та реабілітації прав людини:

Програми відновлення і реабілітації прав людини після війни, як у випадку з Чечнею, є важливим етапом після завершення збройного конфлікту. Важливо на уроках правознавства звернути увагу на те, як світова спільнота намагається допомогти країнам після великих криз через програми миротворчості, гуманітарну допомогу та відновлення правосуддя.

Війна, право на самовизначення та права людини в контексті міжнародного права

Міжнародне право і право на самовизначення народів:

Чечня стала прикладом того, як право на самовизначення може бути обмежене міжнародною політикою та внутрішнім правом держави. Вивчення цього питання на уроках правознавства дозволяє учням розглянути, як на практиці застосовується принцип самовизначення народів у контексті збройних конфліктів і в яких випадках міжнародна спільнота може або не може підтримувати право на незалежність.

Глобальна безпека і захист прав людини у міжнародному праві:

Російсько-чеченська війна є важливим уроком для міжнародного права, який демонструє, як глобальна безпека і права людини можуть вступати у конфлікт. Міжнародна спільнота повинна балансувати між правами народів на самовизначення і підтримкою стабільності в регіонах, що можуть стати джерелом глобальних загроз.

ГЛОСАРІЙ

- Асиметричний конфлікт — збройне протистояння між сторонами з нерівними військовими можливостями.
- Сепаратизм — прагнення частини населення відокремитися від держави та створити незалежну державу.
- Міжнародне гуманітарне право (МГП) — сукупність норм, що регулюють ведення збройних конфліктів та захист жертв війни.
- Хасав'юртівські угоди — домовленості між Росією та Чечнею, підписані у серпні 1996 року, що припинили першу чеченську війну.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження теми «Вивчення причин і наслідків Першої російсько-чеченської війни на уроках всесвітньої історії» було встановлено, що цей збройний конфлікт став одним із найболючіших моментів в історії пострадянського простору. Аналіз російської періодики виявив глибоке занурення у витoki російсько-чеченського конфлікту. Дослідники вивчали історичні передумови, економічні особливості чеченського суспільства 90-х років та соціально-політичні зміни після розпаду СРСР.

У контексті Першої чеченської війни, ЗМІ демонстрували переважно негативне ставлення до військових дій, розгортаючи інформаційні кампанії для мобілізації суспільної підтримки. Однак, для забезпечення певної неупередженості, видання були змушені представляти позиції обох сторін, залучаючи до аналізу незалежних дослідників та вивчаючи першопричини конфлікту.

Економічна ситуація в Чечні перед війною була вкрай складною. Високий рівень безробіття обмежував можливості молоді, яка не могла знайти роботу в сільському господарстві, на відміну від російського населення, яке мало стабільний доступ до робочих місць. Це призводило до міграції та пошуку роботи в інших регіонах, на тлі загострення екологічних, політичних проблем та дискусій про соціальну справедливість.

Військова кампанія 1994-1996 років мала руйнівні наслідки для чеченського населення: втрата житла, поширення "військового синдрому", погіршення екологічної ситуації та зростання захворюваності на інфекційні хвороби, зокрема туберкульоз.

Цей жахливий терористичний акт оголив моторошну реальність війни: заручники, опинившись у пастці, несподівано стали на бік своїх викрадачів, захищаючи їх. Пізніше російські історики та публіцисти назвуть це явище "стокгольмським синдромом".

Після виснажливих переговорів, 31 серпня 1996 року сторони підписали Хасав'юртівський мирний договір. Російські війська покинули Чечню, але питання про державний статус залишилося невирішеним. Чечня, з одного боку, отримала атрибути незалежної держави – президента, прапор, гімн, власні інституції. З іншого боку, її суверенітет не був визнаний ні світовою спільнотою, ні самою Росією.

Оцінювати ці події з правової та морально-етичної точки зору надзвичайно складно. Терористи висунули, здавалося б, мирні вимоги – мир для Чечні. Проте, їхні дії були кривавими та руйнівними: першими жертвами стали представники влади, а бойові дії розгорнулися на території самої Росії. Така агресія поставила під великий сумнів можливість конструктивного діалогу.

У часи Першої чеченської війни, коли мирні пропозиції втратили свою актуальність, суспільство переключило свою увагу на інші важливі проблеми. Це включало протести проти порушень прав людини на території Чечні, засудження терористичних актів, проведення мітингів з вимогою покращення екологічної ситуації та ліквідації кримінальних зон. ЗМІ, у свою чергу, значною мірою припинили висвітлювати жорстокі дії російської армії. Натомість, вони зосередилися на насильстві з боку сепаратистів, яких переважно називали терористами. Матеріали, що висловлювали підтримку російській армії, почали з'являтися не тільки в офіційних чи військових виданнях, але й у ширшому медіа-секторі. Це свідчило про посилення патріотичного, державотворчого та етнонаціонального спрямування в пресі.

Можна констатувати, що дії "Абхазького батальйону" поклали початок "новій ері", запустивши процеси безперервних змін у державних засадах. Уряд РФ, прагнучи врегулювати конфлікт та уникнути подальших людських жертв, був змушений піти на певні поступки. Це було зумовлено тим, що відповідальність за загибель заручників була покладена на російських військових, а терористи, які закликали до миру, здобули статус національних героїв. Одночасно спостерігалось зниження сприйняття періодичних видань як джерел об'єктивної істини. Вони стали частіше розглядатися в суспільній

свідомості як заангажовані інструменти впливу на населення. Періодична преса, відображаючи динаміку конфлікту та громадські настрої з різних ракурсів, відігравала певну роль у формуванні громадської думки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Amnesty International. Chechnya: “Disappearances” and political killings. — London, 2002.
2. Human Rights Watch. Russia: A Legacy of Abuse in the North Caucasus. — 2005.
3. «Війна у натовпі» – Дмитро Корчинський: Збірка спогадів, яка включає розповіді про чеченські події, а також інші гарячі точки 1980-х та 1990-х років.
4. «Мільйон перший» – Алла Дудаєва: Книга про боротьбу чеченського народу за свободу, написана дружиною Джохара Дудаєва.
5. Абазатов М. А. Чечено-Ингушская АССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. Грозный : Чеч. – Инг. кн. изд-во, 1973. 242 с.
6. Абашидзе А. Х. Национальные меньшинства и право на самоопределение (международно-правовые проблемы) // Этнографическое обозрение. 1995. № 2. С. 148 – 158.
7. Абубакаров Т. Т. Режим Джохара Дудаева: Правда и вымысел: Записки дудаевского министра экономики и финансов. Москва : ИНСАН, 1998. 192 с.
8. Авторханов А. Г. Империя Кремля: Советский тип колониализма. Вильнюс : АО Московского объединения избирателей, 1990. 240 с.
9. Авторханов А. Г. Убийство чечено-ингушского народа: Народоубийство в СССР. Грозный : Издательство «Серло», 1993. 47 с.
10. Аманжолова Д. А. Изучение национальной политики // Исторические исследования в России: тенденции последних лет. Москва : АИРО – XX, 1996. 464 с.
11. Амелин В. В. Вызовы мобилизованной этничности: Конфликты в истории советской и постсоветской государственности. Москва : Институт этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая РАН, 1997. 320 с.
12. Амелько А. Н. Россия – Чечня: перспективы урегулирования конфликта // Южнороссийское обозрение Центра системных региональных

- исследований и прогнозирования И.П.П.К при РГУ. Ростов-на-Дону : изд-во, СКНЦ.ВШ, 2004. 160 с.
13. Анцелевич Г. О. Міжнародне публічне право. Київ : Алерта, 2005. 424 с.
 14. Артимишин Павло Початок військової кампанії у Чечні: бачення політичного та медійного середовища в Україні // Наукові записки: Серія «Історія». С. 141 – 145.
 15. Арбатов, А. Г. Чеченская проблема и Россия / А. Г. Арбатов // Международные процессы. – 2022. – Т. 20, № 2. – С. 5-23.
 16. Базалук Олег Теория войны и мира. Геофилософия Европы. Киев : МФКО, 2016. 246 с. 65
 17. Баранец В. Н. Война – серьезная работа // Комсомольская правда в Украине. 1999. No 150. 17 августа. 3 с.
 18. Баранец В. Н., Герасименко С. Г. О характере наших потерь в Чечне // Комсомольская правда в Украине. 2000. No 6. 14 – 21 января. 5 с.
 19. Басханова М. С. Э. Чечня: общественное мнение в условиях этнополитического конфликта / Отв. ред. В. В. Черноус, // Южнороссийское обозрение Центра системных региональных исследований и прогнозирования. И.П.П.К при РГУ. Ростов-на-Дону : изд-во, СКНЦ.ВШ, 2004. 19 с.
 20. Баунов, А. Чечня: хроника противостояния / А. Баунов. – М.: Изд-во АСТ, 2021. – 416 с.
 21. Броневский С. М. Исторические выписки о сношениях России с Персией, Грузией и вообще с горскими народами, на Кавказе обитающими, со времен Ивана Васильевича доняне. Санкт-Петербург : Центр «Петербургское востоковедение», 1996. 232 с.
 22. Бугай Н. Ф. «Л. Берия – И. Сталину: «Согласно Вашему указанию ...», Москва : «АИРО-XX», 1995. 248 с.
 23. В'ячеслав Миронов «Я був на цій війні»
 24. Вагапов Я. С. Сарматы и вайнахи. Грозный : Книга, 1990. 125 с.
 25. Власов В. С., Пометун О. І. Всесвітня історія. 11 клас. — Київ: Генеза, 2022.

26. Вооруженные конфликты на Северном Кавказе (1920 – 2000 г.г.) // Россия в войнах XX века: статистическое исследование. Москва : «ОЛМА – ПРЕСС», 2001. С. 565 – 586.
27. Гаджиев К. С. Геополитика Кавказа. Москва : Международные отношения, 2001. 463 с.
28. Гакаев Д. Д. Очерки политической истории Чечни (XX век). В двух частях. Москва : ЧКЦ, 1997. 437 с.
29. Гакаев Д. Д. Чеченский кризис: истоки, итоги, перспективы. В двух частях. Москва : ЧКЦ, 1999. 128 с.
30. Гананпольский М. А. Чечня. Белая книга. — Москва: Изд-во «Захаров», 2000.
31. Ганнушкина С. А. «О положении жителей Чечни в Российской Федерации: июнь 2004 г. – июнь 2005 г.». Москва : ПЦ «МЕМОРИАЛ», 2005. С. 8 – 60.
32. Горлов А. Г. Криминальный режим: Чечня, 1991–1995 гг.: Факты, документы, свидетельства. Москва : Кодекс, 1995. 96 с.
33. Гудков, Л. Д. Чеченская война и общественное мнение в России / Л. Д. Гудков // Вестник общественного мнения. – 2022. – № 3-4. – С. 15-32.
34. Данлоп Дж. Россия и Чечня: история противоборства. Корни сепаратистского конфликта. Москва : Р. Валент, 2001. 232 с.
35. Договор о мире и принципах взаимоотношений между Российской Федерацией и Чеченской Республикой Ичкерия от 12 мая 1997 года // Российская газета. 1997. № 97 [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://base.garant.ru/10201015/>.
36. Додонов Роман Закономірності розгортання збройних конфліктів наприкінці XX – на початку XXI століть // Вісник Донецького національного університету. Серія філософські науки. № 1, 2016. С. 84 – 93.
37. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации: научный статус, понятийный аппарат, языковой и неязыковой аспекты, вопросы этики и дидактики. Харьков : Штрих, 2001. 386 с.
38. Ельцин Б. Н. Записки президента: размышления, воспоминания, впечатления. Москва : РОССПЭН, 2008. 375 с.

39. Замковой В. И. Терроризм – глобальная проблема современности // Москва : Институт международного права и экономики, 1996. 86 с.
40. Зам'ятін В. М. Дивну війну закінчено? // День. 1999. No 155. 26 серпня. С. 77 – 81.
41. Зам'ятін В. М. Після Дагестану знову Чечня // День (Київ). 1999. No 177. 25 вересня. С. 50 – 58.
42. Захар Прілепін «Патології», «Грозний. Особливий район»
43. Ильясов Л. М. Чеченская республика и чеченцы: История и современность. Москва : Наука, 2006. С. 176 – 185.
44. Кадыров А-Х. Мы возродим Чеченскую Республику. Москва : Вагриус, 2001. 162 с.
45. Как выжить и победить в Чечне Михаил Болтунов, О. Кобылецкий, О. Скира, И. Чачух
46. Ковальов С. Мої свідчення про війну в Чечні. — Москва, 1997.
47. Конституція Російської Федерації 1993 р.
48. Корнєва Т. Р. Ісламський чинник у міжнаціональних конфліктах. Москва : Наука, 2004 . 118 с.
49. Королев, С. А. Чеченский кризис и отношения России с Западом / С. А. Королев // Международная жизнь. – 2021. – № 7. – С. 41-57.
50. Костюкевич Валерій Росія знищує Чечню // День. 2000. No 51. 23 березня. С. 88 – 101.
51. Котов, Р. Г. Чеченский узел: История вооруженного конфликта в Чечне в 1994-1996 гг. / Р. Г. Котов. – М.: ИРИ РАН, 2020. – 208 с.
52. Коцур В. І. Конфлікт у Чечні та його вплив на міжнародне становище Російської Федерації // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін: зб. наук. Праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 2. С. 90 – 95.
53. Кречет П. В. Кто расскажет правду о Чечне? // Комсомольская правда в Украине. 2000. No 28. 15 февраля. С. 25 – 41.

54. Крылов, А. В. Чеченский кризис в оценках международных организаций / А. В. Крылов // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Международные отношения. – 2021. – Т. 21, № 1. – С. 136-148.
55. Крючков В. И. Я был только председатель КГБ [Электронный ресурс] // Газета, 2003. 19 січня. Режим доступа : www.gzt.ru/.
56. Кузнецов В. А. «Введение в кавказоведение». Владикавказ : ИПП им. В. А. Гассиева, 2004. 184 с.
57. Куликов А. С., Лембик С. А. Чеченский узел. Хроника вооруженного конфликта 1994 – 1996 гг. Москва : «Дом педагогики», 2000. 194 с.
58. Кургинян Сергей, Солохин Вадим, Подкопаева Мария Суверенитет и пиратство // Чеченский кризис: испытание на государственность. М Наука, 1995. 43 с.
59. Лавер О. Г. Про людські втрати в російсько-чеченських війнах 1994 – 2007 років. Науковий вісник УжНУ. Серія: Історія. Ужгород : УжНУ. Вип. 21. 2008. С. 129 – 135.
60. Летопись Первой чеченской войны (1994–1996) // Мемориал. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://memohrc.org>
61. Макаренко А. І. Символічне насильство як інструмент російської політики в Чечні // Наукові записки. Том 160. Політичні науки. НАУКОВІ ЗАПИСКИ. Том 160. Політичні науки. С. 54 – 59.
62. Малащенко, А. В. Чеченский кризис: причины и последствия / А. В. Малащенко. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2022. – 320 с.
63. Могильницкий Б. Г. Введение в методологию истории. Москва : Высш. шк., 1989. 178 с. 47. Мурзаев Т. М. Чеченская республика. Органы власти и политические силы. ИСПИ, 1995. 69 с.
64. Наказ Міністерства освіти і науки України № 406 від 03.04.2019 р. «Про оновлення змісту навчальних програм з історії для 10–11 класів».
65. Неоконченная война. История вооруженного конфликта в Чечне Николай Гродненский

66. Ожиганов, Э. Н. Война в Чечне: политическое и военное измерение / Э. Н. Ожиганов // Новейшая история России. – 2023. – № 1. – С. 74-91.
67. Паин Э. А., Попов А. А. Российская политика в Чечне: 2.Криминальный режим // Известия. 1995.7 февраля. No 24 (24383). 4 с.
68. Паин Э. А., Попов А. А. Чеченская политика России с 1991 по 1994 гг. // Мировая экономика и международные отношения, 1995. № 5 С. 19 – 32.
69. Перепелиця Г. М. Конфлікти у посткомуністичному світі. Київ : Фоліант, 2003. 431 с.
70. Перша чеченська війна (1994—1996) «Мураха в скляній банці. Чеченські щоденники» – Поліна Жеребцова: Спогади про першу чеченську війну та післявоєнні роки від автора, яка дитиною пережила цей конфлікт.
71. Политковская, А. А. Путинская Россия: Записки вольноотпущенницы / А. А. Политковская. – М.: Новое издательство, 2019. – 352 с.
72. Портников В. В. Близкий Кавказ / В. Портников // День. – 1999. – No 169. – 15 вересня. С. 23 – 29.
73. Печенєв В. А. Нотатки про вихід з чеченської кризи. «Свобода думки». 1996р. № 5. 18 с.
74. Радченко С. В. Політична історія пострадянського простору. — Київ: Либідь, 2015.
75. Рамазанов С. П. Кризис в российской историографии начала XX века. Часть 1. Постановка и попытка решения проблемы. Волгоград : Изд-во Волгоградского государственного университета, 1999. 144 с.
76. Рар, А. Ф. Россия и Запад в чеченском кризисе / А. Ф. Рар // Современная Европа. – 2019. – № 3. – С. 28-39.
77. Россия Чечня: цепь ошибок и преступлений / сост.: О. П. Орлов, А. В.Черкасов. Москва : Звенья, 1998. 398 с.
78. Савицкий, А. Г. Чеченский конфликт и его влияние на международные позиции России / А. Г. Савицкий // Вестник МГИМО Университета. – 2020. – № 4. – С. 165-183.

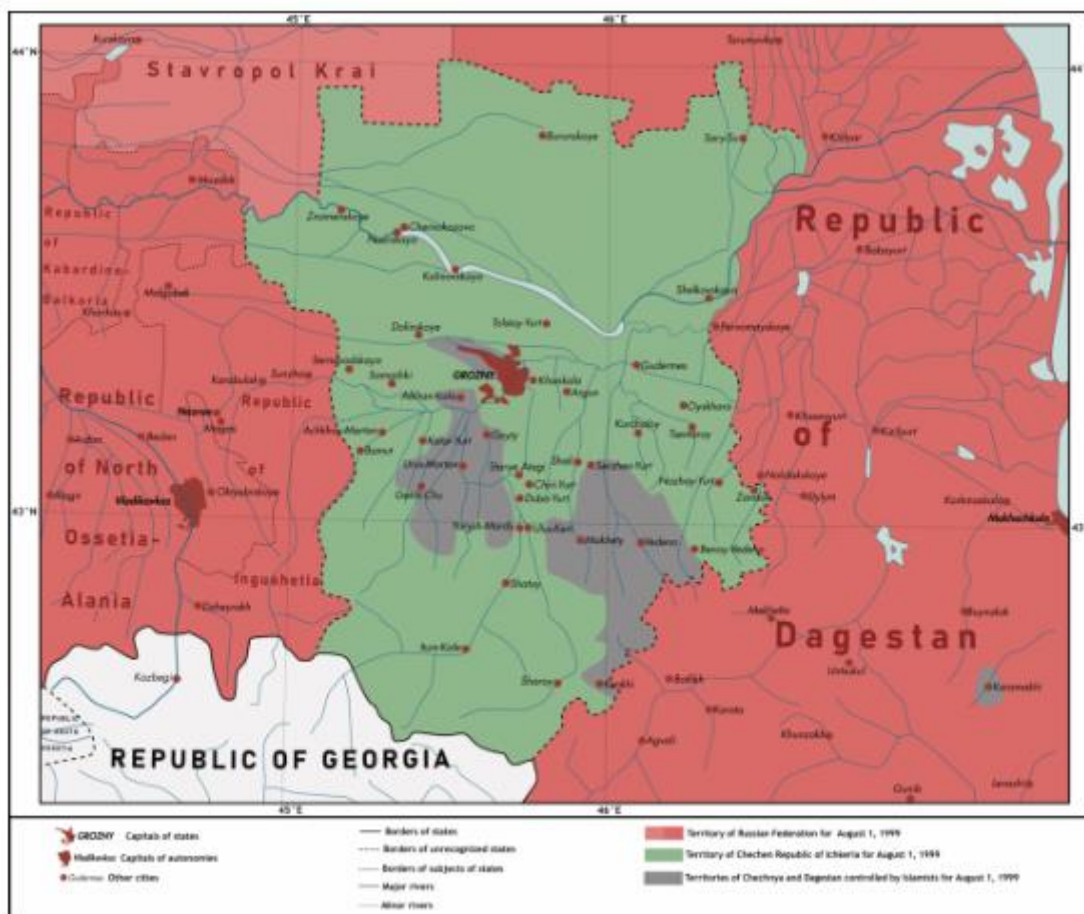
79. Садулаев Герман Прыжок волка. Очерки политической истории Чечни от Хазарского каганата до наших дней. Москва : Альпина нон-фикшн, 2012. 210 с.
80. Северный Кавказ в составе Российской империи / под редакцией А. И. Миллера. Москва : Новое литературное обозрение, 2007. 460 с.
81. Семіков О. В. Локальні та регіональні конфлікти: загроза миру. Київ : Знання, 2007. 20 с.
82. Силаев Н. Ю. Хронический кризис. Почему буксует политическое урегулирование в Чечне // Кавказский сборник. Т. 3 (35). Москва : НП ИД «Русская панорама», 2006. С. 316 – 334.
83. Тишков В. А. Общество в вооруженном конфликте (этнография чеченской войны). Москва : Наука, 2001. 552 с.
84. Тишков В. А., Беляева Е. Л., Марченко Г. В. Чеченский кризис. Москва : Изд-во ЦКСИИМ, 1995. 330 с.
85. Тюрюканова Елена «Трудовая миграция из стран СНГ и новые практики эксплуатации труда» // «Международная миграция населения: Каир +10. Россия и современный мир». Выпуск 12. Москва : «МАКС-пресс», 2004. С. 85 – 105.
86. Указ президента Российской Федерации от 23 сентября 1999 г. N 1255 «О мерах по повышению эффективности контртеррористических операций на территории Северо-Кавказского региона Российской Федерации» [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://www.kremlin.ru/acts/bank/14427>.
87. Указ президента Российской Федерации от 20 ноября 1994 г. № 2137 «О мероприятиях по восстановлению конституционной законности и правопорядка на территории Чеченской республики» [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://www.kremlin.ru/acts/bank/14431>.
88. Указ президента Российской Федерации от 9 декабря 1994 г. N 2166 «О мерах по пресечению деятельности незаконных вооруженных формирований на территории Чеченской республики и в зоне

- Осетиноингушского конфликта» [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://www.kremlin.ru/acts/bank/7312>.
89. ФурманДмитрий .Самый трудный народ для России // Чечня и Россия: Общества и государства. Москва : Права человека, 1999. С. 5 – 17.
 90. Хасавюртовские соглашения от 31 августа 1996 года // Независимая газета. 1996, №163 [Электронный ресурс]. Режим доступа : https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%A5%D0%B0%D1%81%D0%B0%D0%B2%D1%8E%D1%80%D1%82%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5_%D1%81%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F_%D0%BE%D1%82_31.08.1996.
 91. Хашим А. The Insurgency in Chechnya and the North Caucasus: From Gazavat to Jihad. — Routledge, 2014.
 92. Хизриев Х.А. Кавказцы против Тимура. Грозный : Изд-во «Книга», 1992. 170 с.
 93. Хлопков, А. В. Чеченская война и ее последствия для внешней политики России / А. В. Хлопков // Россия в глобальной политике. – 2023. – Т. 21, № 1. – С. 94-112.
 94. Чеченский кризис: аналитическое обозрение / авт. кол.: проф. В. А. Тишков, Е. Л. Беляева, Г. В. Марченко. Москва : ЦКСИиМ, 1995. 73 с.
 95. Чечня. Жизнь на войне: науч. изд. / сост.: Т. Локшина, А. Мнацаканян, В. Пахоменко, А. Черкасов; Центр содействия проведению исследований проблем гражданского общества «Демос». Москва : Демос, 2007. 248 с.
 96. Чугаев С. К. Тлеющий конфликт выгоден и Москве, и Грозному // Комсомольская правда в Украине (Киев). 1999. No 134. 22 июля. С. 132 – 134.
 97. Шерматова С. Чечня: трагедия народа. — Москва: Новости, 1999.
 98. Шкляр Л. Є. Політика війни як спосіб існування російських імперій ХХ – початку ХХІ століть // Суспільно-політичні процеси. 2 – 3(6 – 7). 2017. С. 115 – 134.

99. Юшенков С. Н. Война в Чечне и проблемы российской государственности и демократии. Москва : РАГС. 1995. 7 с.
100. Якушев Д. В. «Чечня и Чеченцы. Социально-этнографический очерк» // «Коммунист», 28 октября 2002. С. 48 – 59
101. Євтушенко А. О. Чеченська війна // Комсомольська правда в Україні. 1999. № 134. 22 липня. С. 60 – 80.
102. Ельцин Б. Записки президента. — Москва: Вагриус, 2000.
103. Єрємін Аскольд Грозний – під контролем «федералів». Війна йде в гори // Високий замок. 2000. № 28. 5 – 6 лютого. С. 1 – 2.
104. Інтерв'ю з Асланом Масхадовим // «Новая газета», 1997.

Додатки

Додаток А. Карта Чеченської Республіки Ічкерія станом на 1994 рік

Серпень 1996 р. Контрнаступ чеченських формувань, захоплення
Грозного

31 серпня 1996 р. Підписання Хасав'юртівських угод

Додаток В. Фрагмент тексту Хасав'юртівських угод (31 серпня 1996 р.)

«Сторони домовились про повне припинення бойових дій... Вирішення питання про державно-правовий статус Чеченської Республіки Ічкерія відкладається до 31 грудня 2001 року».

Додаток Г. Витяг з підручника з всесвітньої історії для 11 класу (2022)

«Війна в Чечні (1994–1996) стала одним з найбільш трагічних епізодів у пострадянській історії. Цей конфлікт загострив етнополітичну ситуацію, спричинив значні втрати серед цивільного населення та показав обмеженість військових методів у вирішенні політичних проблем.»

(Джерело: Власов В. С., Пометун О. І. Всесвітня історія. 11 клас. — Київ: Генеза, 2022)